

Swindregt Were

Heerjansdam

Hendrik-Ido-Ambacht

Zwiindrecht

UITGAVE VAN:
HISTORISCH GENOOTSCHAP HENDRIK-IDO-AMBACHT EN
HISTORISCHE VERENIGING ZWIINDRECHT

Jaargang 32 nr. 2, november 2018

Inhoud

Van de redactie	4
Drie generaties wagenmakers in Zwijndrecht De families Francois en Van Rijs	5
Maurice de Jongh	
Het ontstaan van de politieke partijen in Hendrik-Ido-Ambacht (1918-2018)	25
Willem Schneider	
Colofon	42

Foto links boven: Een foto van de veiling aan de Burgemeester de Bruïnelaan aan het eind van de jaren twintig. Duidelijk te zien is de belangrijke rol die de wagen en de kar speelden in het dagelijkse leven van de tuinders. Met deze vervoersmiddelen werden iedere dag de groenten en fruit in speciaal getimmerde kisten naar de veiling gebracht om daar via de veilingklok verkocht te worden.

Collectie Kees van der Leer.

Foto links onder: Een foto van broer en zus Jacobus (Koos) en Anna Francois in een zelfgemaakt koetsje in 1954. Ook kleinzoon Leon Visser zit in de koets. Op de achtergrond de winkel van groenteboer Bos aan de Onderdijkserijweg, waar eerder ook de wagenmakerij van Jan van Rijs en Anna Francois was gevestigd.

Collectie Leon Visser.

Foto omslag: Een inblikje in de Slikdamsteeg. Links de boerderij van Schouten, rechts de voormalige Franse school, later de wagenmakerij van Francois. Voor de wagenmakerij zien we de familie Francois met een zelfgebouwde kar.

Collectie Kees van der Leer.

Van de redactie

Met vreugde presenteren wij de najaarseditie van Swindregt Were. Ook in deze periodiek staan weer een aantal unieke onderwerpen centraal. Zo neemt Maurice de Jongh u mee naar het dorp Zwijndrecht in de tweede helft van de negentiende eeuw. Het was een gouden tijd voor fabrikanten, zaadtelers en -handelaren, maar bijvoorbeeld ook voor de wagenmakers. In 1879 opende Jacobus Elibertus François op nauwelijks twintig meter afstand van de Vergulde Swaen, de thuisbasis van de Historische Vereniging Zwijndrecht, zijn wagenmakerij. Hij had zijn zaakjes goed voor elkaar, want ruim veertig jaar bleef zijn zaak een gevestigde naam. Ook zijn schoonzoon, Jan van Rijs, en kleinzoon, Koos van Rijs, zouden tot in diep in de jaren zestig het beroep van wagenmaker uitoefenen. En niet zonder succes! De schrijver neemt u mee naar het terrein van de wagenmakerij, de werkzaamheden in de loodsen, maar hij schenkt ook aandacht aan de familieperikelen en de veranderingen in het wagenmakersvak. Een origineel artikel, gecombineerd met prachtige illustraties.

Ook het artikel van Hendrik-Ido-Ambacht gaat over een onderwerp, waar nog niet eerder aandacht aan geschonken is. Auteur Willem Schneider heeft al eerder laten zien dat lokale politiek allesbehalve saai was en is. In deze periodiek gaat hij dieper in op de ontstaansgeschiedenis van de politieke partijen in Hendrik-Ido-Ambacht. Hierbij is als kader gebruikt de periode tussen 1918 en 2018. Veel jonge lezers zullen vroegere partijen als de CHU, ARP en SDAP niet meer kennen, terwijl veel ouderen misschien zelfs nog op deze partijen gestemd hebben. Door veel te spreken met oud-politici uit Hendrik-Ido-Ambacht en zelf de archieven in te duiken, heeft de auteur veel nieuwe informatie boven tafel weten te krijgen. Ook hier is het artikel afgemaakt met mooie afbeeldingen van (oude) bekende Ambachtse politici of van belangrijke politieke gebeurtenissen. Een absolute aanraders dus!

Wij wensen u veel leesplezier!

De redactie

Drie generaties wagenmakers in Zwijndrecht De families Francois en Van Rijs

Maurice de Jongh

Een blik op het Zomerlust aan het begin van de twintigste eeuw. Zie ook: Slobbe e.a., *De Ringdijk van de Zwijndrechtse Waard. Deel 1, Van Noordpolder tot Veerplein (Zwijndrecht 2007)*, pag. 160.

Inleiding

Zwijndrecht en vervoersmiddelen: een combinatie die niet altijd samengaat. Niet voor niets waren bij de afgelopen gemeentelijke verkiezingen ‘het veranderen van een deel van de Koninginneweg in een busbaan’, ‘het sluipverkeer vanaf de A16 tegengaan’ en ‘de A16 veranderen in een tachtig-kilometer zone’ belangrijke onderwerpen. Vooral het tweede punt is veel bewoners een doorn in het oog, omdat het verkeer op de wegen regelmatig uren vaststaat. Vergeet ook niet dat bij eerdere verkiezingen werd gekozen voor betaald parkeren in de drukbezochte (winkel)gebieden in Zwijndrecht. Dit zou beter zijn voor het milieu en daarnaast zou het tekort aan parkeerplaatsen zichzelf opheffen. Deze maatregel is inmiddels weer grotendeels teruggedraaid, maar het geeft aan dat vraagstukken over verkeersstromen, auto’s en vrachtwagens in deze gemeente voer voor discussie zijn en dat de antwoorden niet altijd voor het oprapen liggen. Overigens, dit was zeventig jaar geleden niet anders. Iedere werkdag

stonden er op de Langeweg rijen auto’s, fietsen en andere vervoersmiddelen te wachten op de pont naar Dordrecht. Pas na de aanleg van de stadsbrug in 1939 kwam er een einde aan dit probleem. Ook al eerder zien we verkeersproblemen in Zwijndrecht. Toen, in 1903, de eerste veiling in Zwijndrecht op het Veerplein werd geopend, kwam hier al snel het centrum van de tuinbouw te liggen. Dagelijks kwamen de vele tuinders met karren in alle soorten en maten om hun waren te laten veilen. De tuinders moesten soms uren wachten tot zij aan de beurt waren. Rijen tot in de Nieuwstraat, Ringdijk en zelfs tot aan de Langewegstoep waren aan de orde van de dag. De grote hoeveelheid verkeer leverde regelmatig gevaarlijke situaties op. Dit probleem loste zich pas op in de loop van de jaren twintig, toen de veiling werd verplaatst naar een veel groter terrein in de buurt van het station. Kortom, de tijd was anders en ook de vervoersmiddelen waren anders, maar de problemen waren eender.

Hierboven is op de foto uit 1920 te zien hoe die

chaos er op en rond het Veerplein moet hebben uitgezien. Tuinders en boeren lopen af en aan met hun paarden, die volgeladen karren voorttrekken. Auto's en vrachtwagens waren er nog niet of nauwelijks en men was volledig afhankelijk van de kar of wagen. Op de foto zien we de enorme variatie aan karren duidelijk terug. Sommige karren waren kleiner of hadden slechts één as. Andere waren groter, maar verschilden dan weer van los- en laadbak. Er werden zelfs handkarren en hondenkarren gebruikt. Verschillende families zagen brood in deze opkomende bedrijvigheid en begonnen een wagenmakerij. Zo was er de familie Meeldijk, die in de jaren zeventig van de negentiende eeuw een wagenmakerij begon in Zwijndrecht. Later verhuisde de firma naar Dordrecht, waar de vraag naar wagens en karren waarschijnlijk groter was. Ook anderen beproefden hun geluk. Zo begon de heer Jacobus Elibertus Francois een wagenmakerij in een zijstraat van de Langeweg; de Slikdamsteeg. Deze wagenmakerij zou voor verschillende generaties een gevestigde naam in Zwijndrecht blijven. Dankzij het nageslacht¹ en het collectief geheugen kunnen we deze boeiende familiegeschiedenis navertellen.

Familiegeruchten

Bij de nog levende nazaten is de nodige verwarring over waar de familienaam Francois vandaan komt. Er deden dan ook allerlei prachtige verhalen de ronde. Zo zou het voorgeslacht uit Frankrijk komen. Vanuit Parijs was een zeker Louis Ferdinand François met het leger van Napoleon meegekomen in de strijd tegen de Oranjegezinden. Net als in Frankrijk moesten de idealen van de Franse Revolutie (1789-1799) hier worden ingevoerd. Voor zijn heldendaden tijdens de verovering van Geertruidenberg en de vesting Willemstad zou Louis zelfs zijn onderscheiden met een gouden kruis met de letter N van Napoleon. Deze onderscheiding zou nog ergens bij een afstammeling in de kast moeten liggen. Hoewel het na 1813 gedaan was met de Franse invloed, bleef Louis hier wonen en trouwde hij met een zekere Joanne, die hij in zijn legertijd had leren kennen. Zij gingen wonen in Bergen op Zoom. Echter, door het recente verleden werden zij allesbehalve geaccepteerd in het Brabantse

land. Vanwege allerlei pesterijen vertrokken zij al snel naar Zeeland. Hier vonden zij meer geluk en kregen zij vier kinderen. Hoewel dit natuurlijk een prachtig verhaal is, kunnen we het op basis van historische gegevens naar het rijk der fabelen verwijzen. De familie Francois blijkt namelijk al vele generaties voor de Franse Revolutie in Nederland te hebben gewoond. Oorspronkelijk kwam het voorgeslacht ook niet uit Parijs. Betekent dit dat het hele verhaal niet klopt? Mijn vermoeden zegt dat sommige delen zouden kunnen kloppen. Zo zou de familie, vanwege de Frans klinkende achternaam, best wel eens een moeilijke tijd kunnen hebben gehad in de jaren direct na de Franse overheersing. Voor het verhaal van de actieve rol van een voorouder in de Napoleontische tijd zie ik echter geen bewijs.

De Lage Landen in het jaar 1566. In het blauw is te zien hoe de Beeldenstorm zich als een olievlek over de Nederlanden verspreidde. Eén van de zuidelijkste plaatsen was Valencijs, nu bekend als Valenciennes. Hier kwam de familie François vandaan. Zie voor een grotere kaart ook de Wikipedia pagina van de Beeldenstorm.

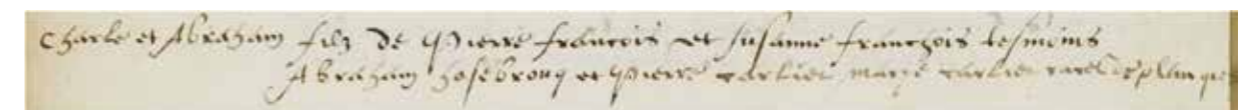
Oorsprong van de familie François

De oorsprong van de familie François ligt in Henegouwen (Hainaut). Tegenwoordig is dit een arrondissement in Noord-Frankrijk. Tot aan de achttiende eeuw was dit gewest echter veel groter en behoorden ook delen van het huidige Wallonië tot haar grondgebied. Sinds de vijftiende eeuw maakte de provincie deel uit van de Bourgondische Nederlanden. Later werden dit de Habsburgse Nederlanden, die met een strenge hand geregeerd werden door de Roomse keizers Karel V (regeerde tussen 1505 en 1555) en zijn zoon Filips II (regeerde tussen 1556 en 1598).

Net als in de noordelijke Nederlanden was er veel verzet tegen deze vorsten vanwege hun politieke en economische beleid, maar vooral vanwege de vervolgingen van de aanhangers van het protestantse geloof. Sterker nog, in deze zuidelijke provincies was dit verzet in de beginjaren veel heviger dan in het noorden. Niet voor niets waren het voornamelijk edelen uit de zuidelijke gewesten geweest, die in 1565 landvoogdes Margaretha van Parma (1522-1586) smeekten om de protestanten niet langer zo zwaar te straffen. Nauwelijks een jaar later verspreidde de Beeldenstorm zich vanuit deze gewesten als een olievlek over de gehele Nederlanden. Een van de zuidelijkste punten, waar kerken en kloosters werden bestormd en beelden en ramen werden vernietigd, was de stad Valenciennes. Het was een kleine maar toch ook belangrijke en strategisch gelegen stad, die rijk geworden was door de vervaardiging van en handel in geweven stoffen. In 1572 veroverde Lodewijk van Nassau Valenciennes in naam van zijn boer Willem van Oranje. Toch duurde het niet lang voordat Alva met dit verzet korte metten maakte. Er brak een onzekere periode aan. Waar de noordelijke Nederlanden hun verzet steeds meer gestalte gaven met de oprichting van de Unie van Dordrecht, bleven de zuidelijke Nederlanden voorlopig de Spaanse koning trouw. In 1576 kozen zij

alsnog voor verzet, vooral als gevolg van de Spaanse Furie, waarbij Spaanse soldaten de stad Antwerpen plunderden en ruim zeventuizend mensen omkwamen. Bij de Pacificatie van Gent werd besloten samen met de Noordelijke Nederlanden de Spaanse overheersing aan te vechten. Het duurde niet lang voordat de Spaanse troepen voor de poorten van Valenciennes stonden. Onder leiding van de hertog van Parma werd de stad heroverd en het protestantisme volledig uitgebannen. Veel protestantse inwoners vluchtten naar de noordelijke Nederlanden. Zo ook Pierre François, zoon van Charles François en Judith Courtois. We komen deze Pierre voor het eerst tegen in de historische bronnen op 4 mei van het jaar 1629. Toen trouwde hij als lid van de Waalse kerk van Amsterdam met Judith de Pier. Interessant is dat Pierre in 1632 opnieuw trouwde, nu met Sara Harmsinx. Beide huwelijken leverden slechts één kind op. Zijn derde huwelijk, dat plaatsvond op 8 mei 1632, met Susanna de Planque, in de bronnen ook wel Susanna Joosten genoemd, was vruchtbaarder en schonk hem zeven kinderen.² In de bronnen wordt ook zijn beroep vermeld. Pierre werkte namelijk als boratwerker in de textielindustrie. Borat is een speciaal soort garen dat vooral gebruikt wordt om kousen te maken. Dit moest op een zeer specifieke manier geweven worden.

Op 29 september 1641 wordt Charles geboren als tweede kind van het huwelijk tussen Pierre en Susanna. Deze Charles is zeker noemenswaardig. Zo is hij de persoon geweest die naar Zeeland vertrok om daar zijn geluk te beproeven. Waarom hij naar Zeeland ging, is niet duidelijk. In deze tijd behoorde Middelburg tot de belangrijkste steden van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Zo had de stad in 1647 het op vier na hoogste bevolkingsaantal van de Republiek³ en was de haven na Amsterdam de grootste van het land. Dat Charles deze kant op trok, valt daarmee moge-

In deze bron van de Waalse Kerk van Amsterdam staan genoteerd de geboorte van Charles en Abraham François, kinderen van Pierre François en Susanna François. Charles zou later naar Middelburg verhuizen. Archief Amsterdam, DTB nr. 131, p.62.

lijk te verklaren. Een andere verklaring is dat hij hier de liefde vond, immers trouwde hij met Marguerite de Lorenz in 1665 in Middelburg. Volgende generaties bleven altijd in de buurt van deze stad wonen.⁴ Onder meer komen we jongere generaties tegen in Veere en Sint Laurens.

Voor dit verhaal is Jacobus Janszoon François van belang, die ongeveer vier generaties later leefde als Charles. In 1768 zag hij in Veere het levenslicht als eerste zoon van het huwelijk tussen zijn vader Jan François en Maatje Walrave. Nog twee kinderen zouden volgen, voordat Maatje in 1777 overleed. De tweede vrouw van Jan Francoo (zoals deze Jan in de bronnen ook wordt genoemd), was maar liefst zestien jaar jonger. Zij kregen samen nog drie kinderen. De jongste telg van dit gezin werd geboren toen zoon Jacobus reeds de dertig gepasseerd was en inmiddels al ruim tien jaar getrouwd was met Martina Loentje. Dit huwelijk schonk Jacobus en Martina negen kinderen. Interessant aan dit feit is, dat de naam François inmiddels zo ‘vernederlandst’ was, dat hun kinderen, ondanks dat zij dezelfde ouders hadden, hele andere achternamen kenden. Zo heette de oudste zoon Pieter Fransois, een latere zoon Pieter Fransoo en een dochter Martina Francooij. Ook bij eerdere en latere generaties komt dit regelmatig voor. Op die manier kunnen we concluderen dat zo goed als alle nog in leven zijnde Zeeuwen met de achternaam François, Franchois, Francoijs, Fransoo en zelfs Francooij in combinatie met een protestantschristelijke achtergrond, afstammen van de tak die ooit vanuit Henegouwen via Amsterdam naar Middelburg emigreerde. Een ander kind uit het huwelijk tussen Jacobus en Martina Loentje was Maarten Andries Francois (1796-1884). Waar zijn vader tijdens zijn leven vooral dagloner was geweest, en een enkele keer wordt genoemd als winkelier, werkte Maarten Andries gedurende zijn leven vooral als metselaar, alvorens in zijn jonge jaren schippersknecht te zijn geweest. Hij trouwde meerdere keren (maar liefst drie keer), hoewel de latere huwelijken op hogere leeftijd waren en vooral van doen hadden met het behoud van het familiekapitaal. In zijn eerste huwelijk met Maria Verschuure werd onder meer zoon Jacobus (1819-1888) geboren. Deze jongeman leerde het metselaarsberoep van zijn vader, eerst als knecht en

later als volwaardig metselaar. Toch bleef hij dit werk niet doen. In de jaren vijftig van de negentiende eeuw werd Jacobus gemeenteveldwachter, een beroep dat we kunnen vergelijken met de hedendaagse politieagent. Jacobus trouwde met Johanna Schouwenaar van As.

Interessant hieraan is dat dit huwelijk plaatsvond op 29 augustus 1844 in Bergen op Zoom, maar dat hun eerste kind Maarten Andries (vernoemd naar zijn opa) op 3 maart 1845 werd aangegeven bij de gemeente Middelburg. Blijkbaar was er iets in Brabant in de tussentijd gebeurd, waardoor zij teruggingen naar Zeeland. Zou het verhaal over de pesterijen in Bergen op Zoom dus toch op de waarheid gebaseerd kunnen zijn?

De jeugd van Jacobus Elibertus Francois⁵

Het huwelijk tussen Jacobus Francois en Johanna Schouwenaar van As kende voorspoed, maar toch ook veel tegenslagen. Zo brak er na de geboorte van zoon Maarten Andries in 1845 een periode aan,

Een portret van Jacobus Francois in zijn gemeenteveldwachterskostuum en zijn vrouw Johanna Schouwenaar van As. Collectie Leon Visser.

waarin ten minste vier kinderen dood werden geboren of jong stierven. In 1853, dus pas acht jaar later, werd een kind geboren dat sterk genoeg was en overleefde. Dit was een zoon, die de naam Jacobus Elibertus Francois kreeg. Een jaar eerder was een andere zoon, die Jacobus en Johanna eveneens Jacobus Elibertus hadden genoemd, al na twee maanden gestorven. Zodoende hebben we hier eigenlijk te maken met Jacobus Elibertus de tweede. Dit fenomeen zien we vaker terugkomen bij familiegeschiedenissen. Hierbij bleef het overigens niet. In de jaren die volgden zouden er namelijk nog eens drie kerngezonde jongens geboren worden. De jongste, Johannes Jacobus (1862) was maar liefst zeventien jaar jonger dan oudste zoon Maarten Andries. Het is dan ook goed mogelijk dat de vier jongens tegen hun grote broer opkeken. En dit is niet vreemd te noemen. Zowel in de werk- als privé-sfeer ging het Maarten Andries voor de wind. In 1869 trouwde hij op vierentwintigjarige leeftijd met Maria de Jonge. In deze tijd was hij reeds eigenaar van een wagenmakerij. Het is goed mogelijk dat de vier jongere zonen van Jacobus en Johanna in de wagenmakerij van hun grote broer de kneepjes van het vak leerden. Toen Maarten Andries in 1877, na vier dochters op de wereld te hebben gezet, eindelijk ook een zoon kreeg, werd al snel duidelijk dat deze zoon, Jacobus Johannes, de familiezaak in de toekomst over zou nemen. We zien dat vanaf die tijd de vier jongere broers van Maarten Andries langzaam hun geluk ook buiten de wagenmakerij en zelfs buiten Zeeland gaan beproeven.

Jacobus Elibertus, de oudste van deze vier broers, was als tiener veel in de wagenmakerij te vinden. Hier leerde hij het vak van zijn broer; iets waar hij de rest van zijn leven profijt van zou hebben. Op twintigjarige leeftijd werd hij ingeloot voor militaire dienst. Sinds de Franse inlijving in 1810 was het namelijk verplicht dat iedere twintigjarige zich inschreef voor de militaire dienst. Door middel van loting werd vervolgens bepaald, wie ook daadwerkelijk in dienst moest treden. Omdat dit dus rekrutering door middel van loting was, werden deze strijdkrachten ‘lotelingen’ genoemd. Tot 1898 was het mogelijk om deze ‘inloting’ af te kopen door een vervanger ‘in te huren’.

Een door het Korps Pontonniers aangelegde brug over de Oude Maas ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. De brug was zelfs sterk genoeg om auto's te kunnen dragen. Op de achtergrond hotel het Witte Paard en de bebouwing aan het Zomerlust. Collectie Regionaal Archief Dordrecht. Collectie Gemeentelijke Prentenverzameling, inventarisnummer 552_406350.

Na 1898 werd dit afgeschaft en werd de persoonlijke dienstplicht verplicht gesteld. Omdat de familie van Jacobus Elibertus hier niet vermogend genoeg voor was, was afkoop voor hem geen optie. Als loteling werd Jacobus Elibertus ingedeeld bij het Korps Pontonniers. Deze afdeling van het leger houdt zich bezig met het bouwen van (tijdelijke) bruggen door pontons met elkaar te verbinden, zodat legereenheden zich snel en gemakkelijk kunnen verplaatsen. Het bouwen van zo'n brug vereist de nodige technische vaardigheden en kennis. Mensen moesten vaak eerst een test doen voordat ze tot deze legereenheid mochten toetreden. Jacobus Elibertus slaagde hier uiteraard voor. Zo lezen we dat hij een ‘voldoende proef van bekwaamheid had afgelegd in zijn ambacht als wagenmaker’. Tijdens zijn dienstjaren moet hij diverse keren in Dordrecht gestationeerd zijn. Aan de Buiten Walevest was sinds 1866 een grote pontonnierskazerne gevestigd en verschillende malen (vooral tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), werden er pontonbruggen over de Oude Maas gelegd om het gemobiliseerde leger te trainen. In deze tijd zal Jacobus Elibertus Francois ook regelmatig in Zwijndrecht terecht zijn gekomen. Deze plaats beviel hem, aangezien hij zich hier meerdere keren gemeld heeft. Op 14 juli 1874 ging hij met groot verlof.

Dit hield in dat hij vrij was om te gaan en staan waar hij wilde, maar dat hij wel opgeroepen kon

worden. Waarschijnlijk verbleef hij in de volgende maanden bij zijn ouders in Kruiningen. Zijn jongere broer Andries Johannes (1855), die misschien door Jacobus werd geattendeerd op de vele werkgelegenheid in Zwijndrecht, werd tussen maart en juli van het jaar 1875 gesignaleerd in Zwijndrecht, alvorens hij weer terugging naar Middelburg. Het is goed mogelijk dat het hierbij ging om seizoensarbeid. Dat deze Andries Johannes vervolgens nooit meer in Zwijndrecht is gesignaleerd, kan betekenen dat hij zich hier niet thuis voelde of dat hij zijn familie niet zo lang kon missen. Voor Jacobus Elibertus gold dit niet. Nadat hij zich op 17 juli 1876 weer gemeld had bij het Korps Pontonniers, werd hij op 25 augustus, dus nauwelijks een maand later, wederom op groot verlof gestuurd. Dit was voor hem de aanleiding om een verlofpas aan te vragen. Deze pas had hij nodig om te kunnen afreizen naar andere steden of plaatsen.

Indien hij ergens zou gaan vertrekken of aankomen, moest hij zich eerst melden bij de burgemeester van de betreffende plaats en zijn verlofpas tonen. Op die manier kon de Nationale Militie hem te allen tijde vinden. Zo zien we, dat hij nog op diezelfde dag bij de burgemeester van Kruiningen kwam voor een aantekening in zijn pas en dat hij zich drie dagen later al bij burgemeester Brouwer in Zwijndrecht meldde. In Zwijndrecht verbleef hij tot december om zich vervolgens naar Kralingen en later Sliedrecht te begeven.

Jacobus Elibertus (met kruis boven het hoofd) te paard in Zwijndrecht tijdens de viering van honderd jaar onafhankelijkheid in 1913.

Toch verbleef Jacobus Elibertus ook in deze gemeenten slechts enkele weken. Al op 27 maart van het jaar 1877 kwam hij weer in Zwijndrecht terug. Ongetwijfeld zal zijn terugkeer te maken hebben gehad met de toenemende werkgelegenheid in de industriële sector en met de verbeterde omstandigheden in de landbouw. Echter, ook op persoonlijk vlak waren er voor Jacobus Elibertus Francois genoeg redenen om zich definitief in Zwijndrecht te vestigen.

De gunstige omstandigheid in Zwijndrecht

Het dorp Zwijndrecht kende van oudsher industrie. Dit had natuurlijk alles te maken met de gunstige ligging aan de Oude Maas. Onder meer zien we dit aan het ontstaan van een aantal zoutketen aan het eind van de zestiende eeuw. Deze tak van industrie bleek zelfs zo lucratief dat er speciale havens voor werden gegraven, namelijk de Oost- en Westkeets-haven (gegraven in 1570 en 1590).

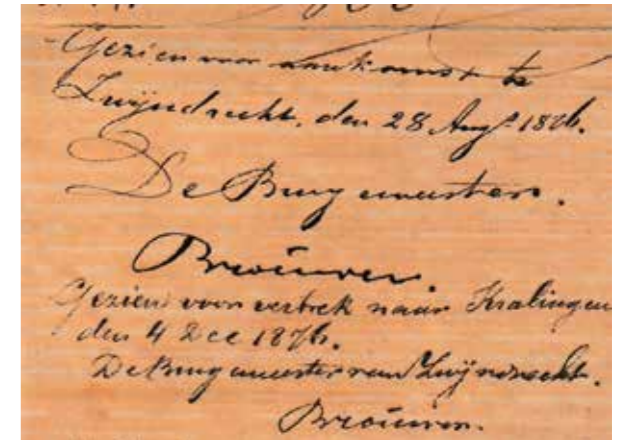
De zoutketen bleken voor Zwijndrecht een lange tijd een zeer belangrijke bron van inkomsten. Misschien zelfs wel de belangrijkste. Zo bewoonden de eigenaren van de zoutketen vaak grote landhuizen aan de Langeweg of in de buitendijkse gebieden, zoals de buitenplaatsen de Hermitage aan de Oostkeetshaven en de Rosenburg aan de Westkeets-haven. Toch veranderde dit in de loop van de negentiende eeuw. Door allerlei factoren op nationaal en internationaal gebied groeide de omvang van de

Industrie langs de Oude Maas bij Zwijndrecht. Onder meer zien we de glashut nabij de Westkeets-haven en de schoorsteen van de rijstpellerij. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht.

industriële sector in Nederland, maar zeker ook in Zwijndrecht.⁶ Als gevolg van specialisatie en door de intrede van de chemische industrie konden er enorme fabrieken ontstaan die veel mensen werk verschaften. Deze fabrieken vestigden zich vooral in de grote steden, die gelegen waren aan de rivieren en in de buurt van spoorwegen.

Steden als Rotterdam, Amsterdam en Den Haag maakten in deze periode een enorme groei door. Echter, ook in Zwijndrecht was er sprake van een 'Industriële Revolutie', zij het op een bescheiden schaal. Zo werd in 1837 de buitenplaats Sorghlust,

Detail van de verlofpas van Jacobus Elibertus Francois. Op 28 augustus 1876 kwam hij bij zijn aankomst in Zwijndrecht bij Burgemeester Brouwer voor een aantekening. Op 4 december van datzelfde jaar vertrok hij weer. Collectie Leon Visser.

die gelegen was tussen de Oostkeetshaven en het Veerplein, verkocht aan de heren Samuël Eliazar Swerein en Jacobus Steffen. Zij lieten het herenhuis staan, maar de omringende parken, schuren en bijgebouwen werden afgebroken en daarvoor in de plaats kwamen loodsen en schoorstenen. Nauwelijks een jaar later was op deze plek de allereerste vensterglasfabriek van Nederland een feit. En dat gewoon in Zwijndrecht! De fabriek kreeg de prachtige naam: 'de Nederlandsche Maatschappij tot Vervaardiging van Vensterglas'. Al in 1850 werd er overgestapt naar de ontwikkeling van flessen en niet

Bedrijvigheid in de Westkeets-haven aan het begin van de twintigste eeuw. Collectie Kees van der Leer.

veel later werd de fabriek onderdeel van de firma Hoboken en de Bie (1855) en weer later van de N.V. Bottleworks (1904). Tot eind jaren dertig zou dit zo blijven. Toen werd de voormalige glasfabriek omgebouwd tot conservenfabriek voor de firma Zwanenburg en Co. Eveneens in de jaren vijftig van de negentiende eeuw werd een rijstpellerij opgericht. Deze begon als een kleinschalig bedrijf. Hendrik Vliegthart kocht in 1852 samen met zijn zwager Lambertus van Loon, zoon van de toenmalige eigenaar, de rijstpelmolen Rosenberg, die sinds 1845 in bedrijf was. Na een klein decennium kwamen zij tot de conclusie dat de samenwerking allesbehalve optimaal verliep en dus verkocht Lambertus zijn aandeel aan Hendrik voor 5.500 gulden. In 1863 werd de vernieuwde fabriek opgericht door Hendrik Vliegthart. Na diens dood werd de firma nagelaten aan zijn neef Willem van Schaardenburg en onder zijn bewind maakte de rijstpellerij grote veranderingen door. Zo werd de molen vervangen door een stoommachine en werd er ook een kleine smederij gebouwd. In 1908 werd de firma verkocht aan Howard & Co. Daarna volgden nog verschillende overnames tot het uiteindelijk Euryza werd.⁷

Schepen voor anker bij de Guanofabriek. Op de achtergrond ook de schoorsteen van de oliefabriek van Jurgens. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht.

spoorweg dicht in de buurt, zal voor veel fabriekseigenaren de doorslaggevende factor zijn geweest. Als we de bronnen mogen geloven was het een drukte van belang op de Oude Maas.

Schepen vanuit de gehele wereld lagen voor anker om de fabrieken van grondstoffen te voorzien. Zo zijn er jaren voorgekomen dat er maar liefst 28 zeeschepen uit Indië met rijst aanlegden bij de fabriek van Hendrik Vliegthart.⁸ Als gevolg van deze opkomende industrie groeide ook het bevolkingsaantal: van 2.185 in 1833 tot ruim 12.000 inwoners een eeuw later.⁹

Ook de agrarische sector in Zwijndrecht zat in de tweede helft van de negentiende eeuw in de lift. Door de open grenzen werd het namelijk mogelijk ook internationaal de landbouwproducten te verhandelen. Het duurde dan ook niet lang voor er zaadteelderijen werden opgericht. Door de zaden te verkopen, konden handelaren over de gehele wereld land- en tuinbouwproducten verbouwen. De oudste in Zwijndrecht was de zaadhandel van de gebroeders Van Namen uit 1876. Later volgde de zaadhandel van de heer A. Wulfse, de man die diverse woonhuizen langs de Rotterdamseweg liet bouwen. Andere bekenden in de zaadhandel, maar die pas veel later begonnen, waren Jo's Reyers A. Los, en Hamer. Laatstgenoemde bestaat nog steeds onder de naam Florensis. Bzn. De toenemende urbanisatie in de steden rondom Zwijndrecht zorgde ervoor dat de afzetmarkt vergroot werd. Regelmatig kozen tuinders ervoor om hun producten op de markten te brengen in Dordrecht, Rotterdam en soms zelfs in Gorinchem. Dit kon met paard en wagen via de Rijksweg. Het was veel gebruikelijker (waarschijnlijk goedkoper ook) om met kleine bootjes de rivieren de Oude Maas en de Noord over te varen. Dit was een buitengewoon gevaarlijke reis en er zijn dan ook regelmatig heftige ongelukken gebeurd. Pas na de totstandkoming van de veiling (vanaf 1902) en de verzendvereniging 'de Eendracht' werd de handel en export in groenten en fruit centraler geregeld. Dit zorgde, in combinatie met de totstandkoming van de Boerenleenbank in 1908, voor een sterke professionalisering in de Zwijndrechtse tuinbouwcultuur.

De tuinders hadden nu een centraal punt om hun groenten en fruit te veilen en zij hoefden dus geen

De tuinders brengen hun groenten en fruit naar het Dok om deze met de trein naar Duitsland te verzenden. Let ook op het grote aantal karren. Particuliere Collectie.

barre tochten over land of over water meer te maken. Daarnaast zorgde de export naar het buitenland ervoor dat de tuinders een groter afzetgebied kregen, dus meer konden produceren en uiteindelijk hun omzet zagen stijgen. In combinatie met leningen van de Boerenleenbank gaf dit de tuinders de mogelijkheid te investeren. Zo werd op een steeds grotere schaal gebruik gemaakt van kunstmest en de nieuwste zaden en werktuigen. Daarnaast investeerden de tuinders in karren en wagens om hun groenten en fruit naar de veiling te verplaatsen. In latere fasen kwam het platglas en later zelfs (verwarmde) kassen op, die ervoor zorgden dat men het gehele jaar door kon gaan met de tuinbouw. Ook werden er inmakerijen opgericht, die zich bezighielden met het verlengen van de houdbaarheid van producten. Denk maar aan de conservenfabriek van Zwanenburg & Co. en de inmakerij van M. A. van den Hout.

Een huwelijk en een wagenmakerij

Jacobus Elibertus Francois keerde op 27 maart 1877 terug naar Zwijndrecht. Inmiddels was er veel voor hem veranderd. Zo was hij al meer dan een maand getrouwd met Maartje Johanna Los (1856). Zij was opgegroeid in een samengesteld gezin. Haar vader, Daniël Gijsbertsz. Los, was als weduwnaar van Elisabeth Vliegthart, die zeer jong stierf, opnieuw getrouwd met Anna van Nugteren. Zij was op haar beurt weduwe van Fop Smit, met wie zij twee zoons

had. Johanna Maartje groeide dus op met allerlei halfbroers en -zussen. Zij was de jongste uit het gezin, immers was haar enige jongere broertje, Pieter Los, op driejarige leeftijd overleden. Om de drukte compleet te maken, woonde opa Van Nugteren ook nog eens bij hen in. Het was een echte tuindersfamilie en dus is het goed mogelijk dat niet alleen vader Daniël, maar ook moeder en de kinderen vaak op het land te vinden waren. Ook moeten Maartje en haar moeder regelmatig in Dordrecht zijn geweest om daar hun waren te verkopen op de Groenmarkt of in de Voorstraat. Zou Jacobus Elibertus hier Maartje ontmoet hebben? Of kwamen zij elkaar tegen in één van de Zwijndrechtse kroegen op en rond het Veerplein? We kunnen het niet achterhalen, maar het is bekend dat menig huwelijk in deze tijd in de kroegen werden bekonkeld. In ieder geval kunnen we stellen dat de vlam in de pan sloeg, want zij waren reeds getrouwd voordat Jacobus Elibertus zijn zaken in Sliedrecht had afgerond.

Het huwelijk tussen Jacobus en Maartje bood nog een ander voordeel. De tuindersfamilie Los was namelijk behoorlijk fortuinlijk en vader Daniël wilde graag investeren in het geluk van zijn jongste dochter. Bovendien zal hij de nodige potentie hebben gezien in de ervaring van Jacobus Elibertus als wagenmaker. Toch duurde het nog enkele jaren voordat de wagenmakerij ook daadwerkelijk een feit was. In het hart van het dorp Zwijndrecht was namelijk al een wagenmakerij gevestigd. Dit bedrijf, dat al minstens twee generaties bestond, was gevestigd aan de Slikdamsteeg, een zijstraat van de Langeweg. Vader Pieter van Kuik had de kneepjes van het vak doorgegeven aan zijn zoon, die eveneens Pieter heette, maar liever Petrus genoemd werd. Echter, deze Petrus overleed vrij plotseling op 7 april 1877. Hij was slechts 44 jaar oud en liet geen mannelijke erfgenaam achter. Er ontstond dus een probleem wat betreft de wagenmakerij. Toen twee jaar later ook zijn vrouw overleed en alleen hun zevenjarige dochttertje als erfgenaam achterbleef, moest de inboedel verkocht worden. Dit was de kans voor Daniël Los en zijn schoonzoon Jacobus Elibertus. Op 14 augustus 1879 werd voor de som van achthonderd gulden de boedel van de familie Van Kuik overgenomen. Het zevenjarige dochttertje

Elisabeth Maria Anthoinette werd bijgestaan door twee ooms uit Dordrecht. Juist het feit dat Daniël Los de gehele boedel overnam, doet mij vermoeden dat er al langer contacten waren tussen de familie Van Kuik en de familie Los/Francois. Ik acht het niet onmogelijk dat Jacobus Elibertus al vrij snel na de dood van Petrus van Kuik, met goedkeuring van diens vrouw en tegen een maandelijkse vergoeding, de zaken overnam en dat het niet meer dan logisch was dat Daniël Los en zijn schoonzoon de uiteindelijke kopers zouden worden. Het zou zelfs kunnen zijn dat het hier om een ‘vriendenprijs’ ging, omdat het niet alleen de boedel van Pieter van Kuik betrof, maar ook de bezittingen van zijn overleden zoon. De boedel van laatstgenoemde bestond uit: ‘zeven boomen aan den houtzaagmolen, een ypenboom en toppen op den weg, eene partij toppen in de slooten, de opstand zonder meer van een houten loodsje, staande achter het Tolhuys te Zwijndrecht, eene partij gezaagd ypenhout, diverse wilgenboomen,

vuren planken, dikke en dunne wielen, een handkar, kort hout, eenige planken, vier wielen zonder beslag, twee wielen gespeekt, zesendertig paar klompen, een stam en twee stukken van een stam, eene partij gezaagde kruiwagenboomen, sloopbooren, span- en schulpzagen, twee vuisten, vier hamers, vijf bijlen, een kelderwind, vijf schroeven, twee sergeanten, een zaag, twee slijpsteen, platte schaven [tweintig stuks] en een rolwagen, een partijtje afval van hout.’¹⁰

De aankoop van ‘het houten loodsje’ en de overige inboedel van de familie Van Kuik was het startsein voor de wagenmakerij van Jacobus Elibertus Francois en Maartje Los. Het is onduidelijk over welk gebouw de notariële akte ging. Echter, omdat we uit de verhalen weten dat Jacobus Elibertus Francois zijn wagenmakerij hield in de voormalige Franse school, lijkt het me voor de hand liggen dat dit het genoemde gebouw moet zijn geweest.

De Franse school, die opgericht werd om de kinderen van de Franse glasblazers de Nederlandse taal te leren, moet rond 1840 zijn gebouwd. Eerder hebben we gezien dat in deze tijd de glasindustrie naar de Oostkeetshaven kwam. Om de Franse glasblazers, die bekend stonden om hun vakbekwaamheid, naar Zwijndrecht te lokken werd werkelijk alles uit de kast gehaald. Er werden speciaal huizen op de dijk voor hen gebouwd, die al snel de bijnaam de ‘Franse huizen’ kregen en er werd zelfs een school aan de Slikdamsteeg gebouwd, hoewel het als het werkelijk een houten loods was, eigenlijk geen school genoemd mag worden. Na 1857 was het gedaan met de Franse school. Als gevolg van een onderwijswet van dat jaar werd deze school min of meer overbodig, omdat het Franse onderwijs ook door de nieuwe muloscholen werd aangeboden. Nadien werd het gebouw waarschijnlijk gebruikt door de familie Van Kuik als loods voor de wagenmakerij. Ook voor Jacobus Elibertus moet dit zijn werkplaats zijn geweest. Vanuit zijn woonhuis op de Langeweg nummer 59 (kadastraal beter bekend als perceel B205) was het enkele meters lopen naar de wagenmakerij. Al snel liepen de zaken op rolletjes met de nodige opdrachten van tuinders en fabrieken. Het huwelijk van Jacobus en Maartje kende een mindere start. Hun eerste dochter,

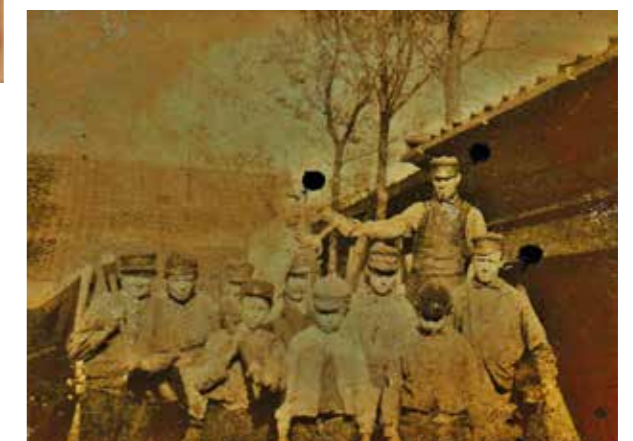
geboren op 1 augustus 1877, overleed al binnen een half jaar. Anderhalf jaar later hadden zij meer geluk. Het tweede kind, Anna Francois, geboren op 23 november 1878, zou een lang en gelukkig leven leiden. Later werden ook nog Jacobus (1880), Daniël (1881) en Johanna (1883 – de tweede) geboren. De twee laatstgenoemde kinderen stierven echter opnieuw binnen een half jaar. Op die manier bleven alleen Anna en Jacobus over. Het is ook in deze jaren dat de familie Francois nieuwe burens kreeg. Op 29 april 1881 kwam Jan van Rijs met zijn vrouw Leentje de Koning en hun zeven kinderen op de Langeweg 57 wonen (kadastraal: B201). Eerder hadden zij gewoond in Hendrik-Ido-Ambacht. De huizen langs de Langeweg waren al langer in het bezit van de familie Van Rijs. Zo had Jan zijn vader Arij van Rijs ook al gewoond op nummer 55 (kadastraal: B199). Het is goed mogelijk dat óf het huis werd opgesplitst, zodat Jan met zijn familie hier kon intrekken, óf dat een familielid was overleden en er dus een huis vrij was gekomen om in te trekken.

De families Francois en Van Rijs voor het huis aan de Rotterdamseweg 59. Links Koos Francois en zijn vrouw Elisabeth de Man. In het midden Jacobus Elibertus Francois en Maartje Los. Rechts Jan van Rijs, Anna Francois en hun drie kinderen Leentje, Jacobus Elibertus en Jan. Collectie Leon Visser.

In ieder geval kunnen we stellen dat de families Francois en Van Rijs goed met elkaar overweg konden. De kinderen moeten veel met elkaar gespeeld hebben. Toen zij ouder werden, waren zij ook meer op de werkplaats te vinden. Zo kreeg Jacobus Elibertus niet alleen vaak hulp van zijn zoon Jacobus (ook wel Koos genoemd), maar ook

van de zoon van Jan van Rijs, die eveneens Jan heette. Op die manier werden zij allebei wagenmakersknecht en maakten zij evenveel kans om Jacobus Elibertus ooit eens op te volgen. Uit het feit dat deze Jan van Rijs (junior) smoorverliefd werd en uiteindelijk ook trouwde met Anna Francois, de oudste dochter van Jacobus Elibertus, bleek ook dat de beide families er nauwe banden op nahielden. En ook in de wagenmakerij werden goede zaken gedaan. Zo werd op 16 januari 1895 door Jacobus Elibertus een aanvraag ingediend bij de gemeente voor een kleinsmederij nabij zijn wagenmakerij (kadastraal: 205b). Waarschijnlijk ging het hierbij om een tweede (nieuwe) loods, waarin dit kleine smeedwerk gedaan zou worden. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de ijzeren banden, die men om de houten wielen monteerte ter bescherming en versteviging. Door dit soort klusjes niet langer uit te besteden kon aan tijds- en kostenbesparing worden gedaan. Het grote en precieze smeedwerk lieten de wagenmakers meestal door smid Blacquièr doen. Vijf jaar later werd ook toestemming gegeven voor de aanschaf van een gasmotor in de wagenmakerij (op perceel 205a, de voormalige Franse school). Hiermee was het één van de eerste bedrijven in Zwijndrecht met een gasmotor. Voordeel van zo'n motor was dat men niet langer afhankelijk was van de wind om de machines in werking te zetten.¹¹ Op die manier vond ook in de wagenmakerij de nodige vernieuwing en modernisering plaats. De grootste opdracht-

Portret van het personeel van de wagenmakerij op hun terrein. Met stippen zijn aangegeven Jacobus Elibertus, Jacobus en Jan van Rijs. Collectie Leon Visser.

De verkoopakte uit 1878 waarin staat dat Daniël Los de boedel van de familie Van Kuik koopt. Collectie Leon Visser.

Twee foto's van het Zwijndrechtse straatbeeld in de jaren dertig. Boven: fietsen en karren op de Rotterdamseweg. Onder: Ook op de Bruinelaan werden vooral karren gebruikt voor zowel particulier als zakelijk vervoer. Rechts staat het kerkgebouw van de Christelijke Gereformeerde Kerk op de hoek van de Lindelaan en de Burgemeester de Bruinelaan. Collectie Kees van der Leer.

gevers moeten in deze periode de tuinders zijn geweest. Sinds de totstandkoming van de veiling, was het voor veel tuinders noodzaak geworden een kar aan te schaffen. Kisten met groenten en fruit werden op deze karren geladen en naar de veiling

gebracht om vandaaruit per spoor of per schip naar de afzetgebieden te worden geëxporteerd. Ook moeten lokale ondernemers gebruik hebben gemaakt van de diensten van de wagenmakerij. Eigenlijk werd de kar inmiddels als onmisbaar gezien.

De 26.000 kilogram wegende kluisdeuren van de Dordtse brandkastenfabrikant Lips worden met een wagen, gemaakt door Jacobus Elibertus Francois, van de fabriek naar het spoor gebracht om daar per trein naar de Wereldtentoonstelling in Brussel van 1910 te reizen. Collectie Regionaal Archief Dordrecht. Gemeentelijke Prentenverzameling, inventarisnummer 552_303658.

Bakkers gebruikten grote zware karren om de meelzakken naar de molens te verplaatsen en kleinere karren om de broden langs de deuren te brengen. 'Koopvrouwtjes', en 'palingboeren', gebruikten kleinere hand- en hondskarren om hun koopwaren aan de man te brengen. Ook was er de tonnenwagen. Iedere bewoner mocht namelijk tegen een betaling van zes gulden per jaar zijn of haar privaattonnetje met enige regelmaat verwisselen. Tot slot maakten ook kolenboeren, kruideniers en petroleumboeren gebruik van karren in allerlei soorten en maten om hun goederen aan de mensen te kunnen leveren.¹²

Als laatste mogen we ook niet vergeten dat voorname families ook graag in het bezit waren van karren en koetsen om in rondgereden te worden. Daarnaast kwamen er af en toe ook zeer grote opdrachten binnen. Wellicht de grootste opdracht, die de wagenmakerij ooit heeft uit mogen voeren, is de verplaatsing van de kluisdeur uit de in Dordrecht gelegen brandkastenfabriek van Lips naar de wereldtentoonstelling in Brussel. Deze deur woog maar liefst 26.000 kilo en moest met een speciaal daarvoor gemaakte kar van de fabriek naar de spoorweg gebracht worden (zie de afbeelding hier-

boven). Jacobus Elibertus Francois kreeg door deze opdracht zelfs de landelijke aandacht met een artikel én een foto van zijn wagen in de krant.

Een nieuw begin aan de Onderdijkserijweg

Ondanks de diversiteit aan opdrachten was lang niet alles in deze periode pais en vree in de wagenmakerij. Dit is niet vreemd te noemen, immers was het een echt familiebedrijf, waar zoon Koos en schoonzoon Jan als knechten werkten. Daarnaast deed ook de vrouw van Koos, Elisabeth de Man (getrouwd sinds februari 1903), het nodige naai- en stoffeerwerk, indien dat nodig was. Conflicten konden niet uitblijven en menigmaal gingen zij over geld. Toen Jan van Rijs in 1905 trouwde met Anna Francois en begon aan een eigen gezin, ontstonden de eerste problemen. Zij gingen wonen in de Damsteeg 29 en al snel volgde hun eerste kind, Leentje van Rijs (1906). Later volgden ook nog Jacobus Elibertus (1909) en Jan (1912). Dit betekende dat vader Jan de huur moest kunnen betalen, maar daarnaast ook zijn vrouw en kinderen moest onderhouden. Schoonvader Jacobus Elibertus weigerde echter een lange tijd om de salarissen te verhogen. Een ruzie volgde. Uiteindelijk werd gekozen voor

— DORDRECHT, 21 Maart. —

De groote ronde kluisdeur uit Lips' Brandkastenfabriek alhier, bestemd voor de wereldtentoonstelling te Brussel, is in den afgelopen nacht op den voor het vervoer daarheen bestemden spoorwagen gebracht. Nadat de 26,000 kilo zware deur Vrijdag uit de fabriek was gehaald, werd zij Zaterdag op een speciaal daarvoor vervaardigden vrachtwagen van den heer W. van Twist gelegd, welke dien avond met behulp van takels tot den overweg bij den Spuiweg is gehaald. Met het oog op het drukke verkeer is tot heden nacht 12 uur, toen de laatste trein naar Rotterdam was gepasseerd, gewacht moeten worden om het zware lichaam met behulp van kelderwinden op den spoorwagen te leggen. Deze wagen is de eenige, welke de S. S. voor het vervoer van zulke zware vrachten beschikbaar heeft. Hij zal deel uitmaken van een trein van 12 wagens, welke de gansche inzending der firma Lips, tot een gewicht van 80,000 kilo, zal vervoeren.

Volledigheidshalve zij nog vermeld, dat de sleepswagen, waarop de deur van de fabriek naar de spoorlijn vervoerd werd, vervaardigd is door den wagenmaker J. E. François, te Zwijndrecht, en berekend was op een gewicht van 15,000 kilo, zoodat hij de proef glansrijk heeft doorstaan.

een middenweg. Zo zouden voorlopig de kinderen onderhouden worden door opa en oma. Hierbij moet gedacht worden aan kleding en schoeisel en ook aan eten, zodat de (klein)kinderen niets te kort zouden komen. Daarmee was voorlopig de kou uit de lucht. Toch liepen na verloop van tijd de gemoe-deren weer hoog op. Dit was voor Jan de druppel: hij diende zijn ontslag in bij zijn schoonvader en ging voor zichzelf beginnen. Ook Koos was inmiddels uit de zaak gestapt. In deze tijd was de fiets in opkomst en hij besloot de gok te wagen en de eerste rijwielherstelplaats te openen. De fietswinkel van Koos begon in een van de loodsen in de Slikdamsteeg. Uiteindelijk opende Koos zijn eigen zaak in de Prins Mauritsstraat nummer 45. De handel in

Krantenartikel hiernaast:

In de Dordtse Nieuwsbladen, maar ook in andere kranten werd veel aandacht geschonken aan het transport van de kluisdeur uit Lips Brandkastenfabriek met behulp van een kar van de wagenmakerij van Jacobus Elibertus Francois.

De petroleumkar met hond op de Langeweg ter hoogte van de Burgemeester de Bruinelaan in de jaren twintig. Links zijn ook nog te zien de villa's Bertha (voor) en Catharina (achter). Collectie Kees van der Leer.

Ook bij het oude stationsgebouw stonden regelmatig karren met manden en veilingkisten. Collectie Kees van der Leer.

fietsen zou een gouden greep zijn. Koos en zijn vrouw Elisabeth werden behoorlijk vermogend. Met dit fortuin kochten zij onder andere een twaalf-tal woningen aan de Wilhelminastraat, die zij verhuurden aan starters.

Jan van Rijs moet de potentie van de Prins Mauritsstraat hebben gezien, die in de jaren twintig als onderdeel van 'het Julianadorp', uit de grond werd gestampt. Ook hij liet zijn oog vallen op een pand aan de Onderdijkserijweg op de kruising met de Prins Mauritsstraat. Op nauwelijks honderd meter afstand van het bedrijf van zijn schoonvader begon Jan zijn eigen wagenmakerij. Dit moet gebeurd zijn vóór 1917. De zaken liepen goed, want in 1924 kreeg hij toestemming om een transportabele elektromotor te plaatsen, die aan een lintzaagmachine bevestigd kon worden. Het was ook in deze tijd dat Jan van Rijs en zijn schoonvader Jacobus Elibertus weer toenadering zochten. Omstreeks 1920 was Jacobus

De wagenmakerij van Jan van Rijs aan de Onderdijkserijweg. Van links naar rechts: Jans Baan, Francois, onbekend, Jan van Rijs, Maartje van Rijs-Francois, Jan van Rijs jr., Jaan Smit, Jacobus (koos) van Rijs en Hartmeijer. Boven in het raam Lenie van Rijs. Later vestigde groenteboer Bos zich in dit pand. Collectie Leon Visser.

Elibertus, die inmiddels de zestig ruimschoots gepasseerd was, gestopt met zijn werkzaamheden als wagenmaker. Hij had zijn huis en bedrijf verkocht en was samen met Maartje gaan wonen bij zoon Koos Francois aan de Prins Mauritsstraat 45.

Omdat de zaken van Jan van Rijs steeds beter gingen en het pand aan de Onderdijkserijweg eigenlijk te klein was geworden, werd besloten om de zaak te verplaatsen. In 1926 diende Jacobus Elibertus bij de gemeente een aanvraag in voor de bouw van drie panden aan een op dat moment nog ongebruikt stuk grond aan de Onderdijkserijweg,¹³ niet ver van het pand waar de wagenmakerij nu gevestigd was. Met het geld van de wagenmakerij aan de Slikdamsteeg konden zo tussen de Prins Mauritsstraat en de Kerkstraat twee woonhuizen en een werkplaats gebouwd worden. In het eerste pand aan de Onderdijkserijweg 167 zouden Maartje en Jacobus Elibertus gaan wonen en daarnaast op nummer 165 het gezin van Jan van Rijs. De wagenmakerij werd gevestigd op nummer 163. Hieruit kunnen we opmaken dat de twee de ruzie inmiddels weer hadden bijgelegd. Ondanks alle conflicten uit het verleden had Jan van Rijs uiteindelijk veel aan zijn schoonvader te danken. Het nieuwe pand zorgde er namelijk voor dat het bedrijf kon uitbreiden en door heel Zwijndrecht naamsbekendheid kreeg. Het moet ook in deze jaren geweest zijn dat Jan zijn

De kapperszaak van de familie Van Rijs op de hoek van Onderdijkserijweg. Daarnaast zien we nog net een deel van de wagenmakerij van Jan van Rijs en zijn zoon Koos van Rijs.

Zie ook: H. C. Popijus, Zwijndrecht. Van Buurtwinkel naar buurtsuper (Zwijndrecht 2016), pag. 106.

oudste zoon Jacobus Elibertus, die vernoemd was naar zijn opa, maar later vooral bekend zou staan als Koos van Rijs, in de wagenmakerij tot knecht werd benoemd. Op die manier werd het vak opnieuw van vader op zoon overgedragen. Zijn dochter Lenie van Rijs begon in deze jaren haar eigen kapsalon in het pand van haar opa en oma. Zij moesten hierdoor naar de bovenverdieping verhuizen. Ook de zaken in de kapsalon liepen goed, want haar jongste broertje Jan van Rijs besloot na verloop van tijd zijn werkzaamheden in de wagenmakerij te verruilen voor een carrière als kapper. We kunnen dus stellen dat met een kapsalon en een wagenmakerij in de buurt de laatste fase in het leven van Jacobus Elibertus Francois allesbehalve saai was. Er was altijd wel wat bedrijvigheid. Op 15 maart 1931 overleed hij op 78-jarige leeftijd. Twee jaar later overleed ook zijn vrouw Maartje en daarmee kwam een einde aan de eerste generatie wagenmakers.

Van wagenmakerij tot carrosseriebouwerij

De jaren dertig verliepen voorspoedig voor de wagenmakerij. Jan, zijn zoon Jacobus Elibertus (Koos) en het personeel haalden veel opdrachten binnen. Ook in de privésfeer ging het de familie Van Rijs voor de wind. Zo trouwde Koos in het begin van het jaar 1932 met de uit 's-Gravendeel afkomstige Teuna Aagje van der Wulp en op 26 mei van datzelfde jaar werd hun eerste kind geboren. Dit jongetje werd opnieuw naar zijn opa vernoemd en kreeg dus de naam Jan. Met zijn drieën gingen het jonge gezin wonen in de Wilhelminastraat 33; een huis dat zij waarschijnlijk via oom Koos Francois en zijn vrouw Elisabeth de Man hadden gekregen.

De Tweede Wereldoorlog had een grote invloed op de wagenmakerij en ook op de kapsalon daarnaast. Regelmatig kwamen Duitse officieren langs die een gratis knipbeurt wilden zonder dat daar iets van gezegd mocht worden. Het is goed mogelijk dat in deze tijd de werkzaamheden in de wagenmakerij zelfs helemaal stillagen door een gebrek aan opdrachten en materialen. Het was net als voor veel andere Zwijndrechtenaren ook voor de familie Van Rijs een moeilijke tijd.

Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende een nieuw begin voor de wagenmakerij. Vooral in

een tijd van wederopbouw, waarin veel veranderingen plaatsvonden, was vernieuwing noodzakelijk. Zo kwamen er langzamerhand meer auto's in het straatbeeld, waardoor de kar en de wagen min of meer verdrongen werden. Zij waren ouderwets. Auto's en vrachtwagens waren de toekomst.

Het was Koos van Rijs, derde generatie wagenmaker, die zijn geluk in deze nieuwe branche wilde beproeven. In 1952 kreeg hij toestemming om zijn eigen wagenmakerij te beginnen in het pand van de wagenmakerij van zijn vader. Koos zelf noemde het echter geen wagenmakerij maar een carrosseriebedrijf. Dit hield in dat het bedrijf zich vooral ging toeleggen op het maken van de ombouw van de laadruimten van vrachtwagens. In deze tijd was het heel normaal dat bedrijven alleen het chassis van een vrachtwagen kregen aangeleverd en dat zij zelf de cabine en de laadruimte daarachter in elkaar moesten zetten. Dit werk werd regelmatig uitbesteed. Het carrosseriebedrijf van Koos van Rijs was hierin gespecialiseerd. Soms wilden opdrachtgevers alleen een stevige laadbak achter de cabine. In andere gevallen moesten het echte trailers

worden. In de beginperiode waren deze ombouwen geheel van hout, maar later werd het gewoon om het frame van staal te maken en er vervolgens linnen en later zeil omheen te spannen. Om de klanten verder tegemoet te komen, werd in een loodsje tussen de Wilhelminastraat en de

Eikeboomstraat een autospuiterij en autodeukerij geopend. Op die manier was een groot deel van het productieproces binnen het familiebedrijf van Koos van Rijs aanwezig. Ook het klantenbestand veranderde. De tuinder was in de jaren zestig een uitstervend beroep in Zwijndrecht. Tuinderijen werden grootschalig door de gemeente opgekocht en vervangen door woningen. Als gevolg hiervan ging de wagenmakerij zich vooral toeleggen op transportbedrijven en groente- en melkboeren. Al snel bleek dat Koos goed gegokt had en zijn bedrijf maakte voorlopig gouden tijden door. Verschillende Zwijndrechtse transportbedrijven, zoals de firma Jac. van Namen & zonen, A. Boom en zonen en het transportbedrijf G. B. Euser N.V. moeten veelvuldig gebruik gemaakt hebben van de diensten van Koos van Rijs.

Op deze afbeelding is te zien dat het gebruik van karren vanaf de jaren veertig steeds meer veranderde met de opkomst van de auto's. We zien hier Burgemeester de Bruinelaan in de buurt van de veiling, waar vrachtauto's met verschillende soorten laadbakken en ombouwen stonden te wachten. Dit was de toekomst voor de wagenmakerij van Koos van Rijs. Collectie Regionaal Archief. Inventarisnummer 552_310053.

Het einde van de wagenmakerij

In de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 vond er een verschrikkelijke ramp plaats, die later zou worden aangeduid als de Watersnoodramp. Een zware stormvloed in combinatie met springtij stuwde het water op tot ongekende hoogten. De dijken in de Nederlandse kustgebieden waren hier niet op voorbereid en de schade was dan ook niet te overzien. Duizenden mensen kwamen om het leven, tienduizenden mensen raakten hun huis kwijt en ook de schade aan woningen was groot. In Zwijndrecht hielden de dijken stand, maar vooral wat betreft de Lindtsedijk was het op het nippertje.

Veel mensen waren net op tijd wakker geworden, omdat het luchtalarm in Zwijndrecht al in een vroeg stadium afging. Pas in de volgende dagen werd duidelijk hoe groot de schade was. Zo stond een groot deel van Zwijndrecht ruim een halve meter onder water en waren de Ringdijk en de Lindtsedijk op sommige punten voor meer dan de helft weggespoeld. Voor de Zwijndrechtse beleidsmakers was deze ramp de aanleiding voor een vernieuwde woningbouwpolitiek. Om in de toekomst een nieuwe watersnood te voorkomen, moesten de dijken worden opgehoogd en verbreed. In de jaren zestig en zeventig werden de dijkwoningen stapsgewijs door de gemeente opgekocht en vervolgens afgebroken. Elders werden nieuwe wijken uit de grond gestampt om dit verlies aan woningen op te vangen. Ook de Onderdijkserijweg zou niet onaangeroerd blijven. Door de dijkverbreding moesten veel huizen en bedrijven wijken.

Onder andere de wagenmakerij en de kapperszaak van de familie van Rijs behoorden tot deze

panden. Stapsgewijs werden zij onteigend.

Op 4 juli 1968 werd het woonhuis met erf van Lenie van Rijs opgekocht door de gemeente. Twee jaar later werd ook het huis en de kapsalon van Jan van Rijs onteigend. Tot slot was op 30 december 1975 ook de werkplaats van Koos van Rijs aan de beurt.¹⁴ Inmiddels lagen de werkzaamheden toen al enige jaren stil. Omdat de familie er niet voor koos om het bedrijf ergens anders weer op te bouwen, kwam hiermee een einde aan drie generaties wagenmakers en bijna honderd jaar wagenmakerijgeschiedenis.

De overblijfselen van de wagenmakerijen

Wie vandaag de dag naar restanten van de wagenmakerijen zoekt, zowel aan de Onderdijkserijweg als aan de Slikdamsteeg, zal weinig meer vinden. Op eerstgenoemde plek staan tegenwoordig garages met aan weerszijden een groen perkje. Ook van de loodsen aan de Slikdamsteeg is nagenoeg niets meer over.

Het woonhuis op nummer 59 is vervangen door nieuwbouw. Er is een hypotheekverstrekker in gevestigd. De Franse school, die daar direct achtergelegen was, is in dit nieuwe gebouw geïncorporeerd. Wanneer je aan de achterkant van dit gebouw gaat kijken, halverwege de voormalige boerderij van Schouten, kun je nog een deel van de oude gevel zien. Er is namelijk één raam met een hijsbalk achtergebleven. Hier is dus nog een kleine verwijzing naar het rijke verleden van dit gebied aanwezig. Aan de achterzijde van de Wilhelminastraat vinden we eveneens een herinnering aan de wagenmakerij. Zo staat de loods tussen de Wilhelminastraat en de Eikeboomstraat, waar ooit de autospuiterij en autodeukerij van Koos van Rijs

gevestigd was, nog steeds fier overeind. Sterker nog, de loods is ook vandaag de dag nog in gebruik als opslagplaats. Als we gaan kijken naar de karren en de wagens, die ooit door de familie Francois of Van Rijs zijn gemaakt, komen we eveneens bedrogen uit. Afgezien van op afbeeldingen en oude foto's komen we deze namelijk bijna niet meer tegen.

Toch komen deze pareltjes af en toe nog wel eens aan het licht. Zo kreeg de Historische Vereniging Zwijndrecht in 2010 een vuilniskar van de gemeente Zwijndrecht in haar bezit.¹⁵ Deze kar is tussen 1935 en 1950 in gebruik geweest en daarna opgeslagen op het gemeenteterrein. De maker van

de kar is waarschijnlijk Jan van Rijs geweest. Ondanks pogingen van de Historische Vereniging om de kar zelfstandig te (laten) restaureren, is het niet gelukt een bedrijf hiervoor te vinden. In oktober 2015 werd de vuilniskar overgedragen aan het Karrenmuseum in het Belgische Essen. Hier is de kar gerestaureerd en wordt deze momenteel tentoongesteld. Op die manier blijft de herinnering aan de wagenmakerij van de familie Francois/Van Rijs nog steeds springlevend. Om dit ook daadwerkelijk te zien, moet men echter wel een paar honderd kilometer reizen.

Rechts:

De vuilniswagen met personeel in de jaren dertig of veertig.

Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht.

Onder:

De vuilniswagen, gemaakt door Jan of zijn zoon Koos van Rijs, in actie op de Langeweg. In de jaren dertig moet dit een dagelijks beeld in de Zwijndrechtse straten zijn geweest.

Collectie Kees van der Leer.

Dijkwoningen klaar voor de sloop in de buurt van de wagenmakerij in het begin van de jaren zeventig. Rechtsachter zien we nog een deel van de Maaspleinflat. Collectie Regionaal Archief Dordrecht. Gemeentelijke Prentenverzameling, inventarisnummer 552_311372.

- ¹ Met dank aan Leon Visser, die zijn familiegeschiedenis bewaard heeft en het materiaal beschikbaar stelde voor verder onderzoek met als uitkomst dit artikel.
- ² Zie hiervoor ook: Archief van de Burgerlijke Stand: doop-, trouw- en begraafboeken van Amsterdam (retroacta van de Burgerlijke Stand), boek nummer 130.
- ³ Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness and Fall. 1477-1806.* (Oxford 1998), pag. 328.
- ⁴ Voor meer informatie verwijst ik naar de verschillende stambomen die op internet te vinden zijn van de familie Francoi(j)s. De stambomen bevatten waardevolle informatie over de familie, die grotendeels overeenstemmen met de informatie, die bij archieven tegenwoordig te vinden is. Toch zal nieuw genealogisch onderzoek moeten plaatsvinden om de stamboom verder aan te scherpen.
- ⁵ Zowel de schrijfwijze Francoijs als Francois worden veelvuldig in de documenten/familiestaten gebruikt. Dit is vooral te wijten aan de slechte geletterdheid vooral in de negentiende eeuw. Officieel zou de naam zelfs François(j)s moeten zijn. In mijn artikel heb ik gekozen voor de schrijfwijze Francois, omdat Jacobus Elibertus Francois zelf op latere leeftijd deze schrijfwijze aanhield, terwijl hij in zijn beginjaren vooral Francoijs als schrijfwijze gebruikte.
- ⁶ Zie ook: M. M. de Jongh, 'Eeuw sociale woningbouw in Zwijndrecht – Deel I: Van plattelandsgemeente tot Industriestad (1850-1950)', in, *Swindregt Were* (Zwijndrecht 2015) jaargang 29, nummer 1, pag. 28-32.
- ⁷ Dr. C. R. van den Berg, 'Van rijstpelmol tot Euryza', in, C. L. van der Leer, H. C. Popijus e.a., *Zwijndrechtse Wetenswaardigheden III* (Alblasserdam 2007), pag. 214-6.
- ⁸ G. Los Gz., *Zwijndrecht en zijn geschiedenis* (Zwijndrecht 1930), pag. 59.
- ⁹ Overigens kan deze periode verdeeld worden in periodes waarin duidelijk een groeiende bevolking waarneembaar is, bijvoorbeeld door de annexatie van aanliggende gemeenten of de komst van nieuwe bedrijven/fabrieken en periodes waarin de groei duidelijk afnam als gevolg van urbanisatie naar grote steden als Rotterdam en Den Haag.
- ¹⁰ Zie ook de notariële akte in het familiearchief.
- ¹¹ M. van Mens, *Pieter Johannes Albertus de Bruïne, de ondernemende burgemeester* (Dordrecht 2012), pag. 124.
- ¹² In allerlei boekjes krijgen we een goed beeld van het straatbeeld in de periode tussen 1880 en 1925, zoals in: J. Dek, *Kent u ze nog... De Zwijndrechtenaren* (Zaltbommel) en H. D. de Bakker-Schippers, *Over kleizeep, groene gordijnen en volant* (Zwijndrecht).
- ¹³ Regionaal Archief Dordrecht, toegang 1264, invoernummer 2468. Het ging hierbij om de bouw van twee woningen en een werkplaats aan de Onderdijkserijweg 163 t/m 167.
- ¹⁴ Regionaal Archief Dordrecht, toegang 1212, invoernummers 906, 983 en 1141.
- ¹⁵ Mededelingenkrant Historische Vereniging Zwijndrecht (Zwijndrecht 2017) jaargang 14, nummer 2, pag. 4.

Het ontstaan van de politieke partijen in Hendrik-Ido-Ambacht (1918-2018)

Willem Schneider

In dit artikel beschrijf ik de ontstaansgeschiedenis van de politieke partijen in het ons dorp. Voor het schrijven van dit artikel was ik afhankelijk van de informatie die de besturen van deze partijen konden aanleveren. De reconstructie van dit materiaal leverde soms beschrijvingen van unieke voorvallen op, die nog niet eerder zijn gepubliceerd. Anderzijds maakt dit onderzoek ook hiaten zichtbaar. Zo zijn documenten van het ontstaan van partijen met een grote aanhang in ons dorp – ook bij navraag – slechts sporadisch te vinden.

In dit artikel ligt de focus op de oprichting. Maar is nog veel meer. Politieke partijen zijn dynamisch: zij veranderen van doelstelling (van 'protestpartij' naar 'bestuurspartij' of 'fusiepartij'), zij doen ideologische concessies om bestuurspartij te blijven of zij bewegen vanuit het isolement en zoeken naar samenwerking met andere partijen.

Oprichting en ontwikkeling staan dus niet los van elkaar. Door de veelheid van partijen, is het onmogelijk in dit blad uitgebreid op beide aspecten in te gaan. Het aspect van de 'ontwikkeling' zal daarom vooral aan bod komen in een uitgebreider artikel, dat het Historisch Genootschap op zijn website heeft geplaatst. Uniek in dat artikel is bijvoorbeeld: waarom bedankt een raadslid ter plekke tijdens een ledenvergadering zijn lidmaatschap? Waarom verwisselen twee fractievoorzitters van een landelijke partij het voorzitterschap in de jaren zeventig voor dezelfde functie in een lokale partij? Waarom zoeken ARP en SGP geleidelijk intensieve samenwerking met hun politieke concurrenten? Is hier sprake van 'inkapseling', zoals sommige critici beweren?

In dit artikel volg ik de tijd: wanneer kwam voor het eerst een afdeling van welke partij in ons dorp? Welke partij was deze eerste? Hoe is dat gegaan?

Het gaat dan om alle partijen, ongeacht of ze kort of lang in de gemeenteraad hebben gezeten.

In 1917 werd het algemeen stemrecht ingevoerd en konden alle bewoners op partijen stemmen die in Ambacht een kiesvereniging hadden opgericht. Daarom bestrijkt het onderzoek de voorbije honderd jaar, en wel de periode tussen 1918 en 2018. Het politieke landschap kunnen we in deze periode verdelen in vier grote stromingen: de liberalen, de sociaaldemocraten, de confessionelen en de localo's (de lokale partijen). Opvallend is dat in de jaren dertig, toen er veel werkeloosheid en ontevredenheid was, weinig nieuwe partijen werden opgericht. Om een beeld te geven: in 1933 namen zo'n vijftig partijen deel aan de Tweede Kamerverkiezingen. In Ambacht waren dat tijdens de raadsverkiezingen in 1931 slechts zeven partijen. In dat jaar kwam als 'protestpartij' de Bezuinigingspartij nieuw in de gemeenteraad terecht.

De afgelopen eeuw laat zien dat de liberalen tot de eerste kiesvereniging in Ambacht behoorden. De confessionele partijen ontstonden tussen 1900 en 1930. De sociaaldemocraten hadden in 1918 ook een grote achterban in ons dorp. De vorming van lokale partijen zien we met name vanaf de jaren zeventig ontstaan. Het ontstaan van nieuwe – lokale – afdelingen van landelijke partijen zien we terug in de jaren twintig, zestig en zeventig van de vorige eeuw, en in de eerste jaren van deze eeuw. Deze partijen zullen in de volgende hoofdstukken de revu passeren (zie onderstaand overzicht).

Jaar	Partij
vóór 1918	Vrijheidsbond/Bond van Vrije Liberalen
1913	Anti-Revolutionaire Partij (ARP)
1919	Sociaal-Democratische Arbeidspartij (SDAP)
1925	Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)
1929	Christelijk Historische Unie (CHU)
1931	Bezuinigingspartij
1945	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) Partij van de Arbeid (PvdA)
1964	Katholieke Volkspartij (KVP)
1966	D66

1970	H.I.Ambacht 2000+
1974	Gemeentebelangen
1976	Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)
1978	Christen-Democratisch Appel (CDA, fusie ARP, CHU en KVP)
rond 1980	Reformatorisch Politieke Federatie (RPF)
2002	ChristenUnie (fusie GPV en RPF)
2006	Ambacht Uw Belang (AUB)
2017	Echt voor Ambacht (EVA)

De Vrijheidsbond

Over het ontstaan van de liberale partijen in Hendrik-Ido-Ambacht is weinig bekend. Er waren destijds drie liberale partijen in ons land. Zo was er de op 23 juni 1906 opgerichte ‘Bond van Vrije Liberalen’ (BVL). De wortels van deze Bond lagen in de negentiende eeuw: al rond 1870 was een stroming van oud-liberalen actief, later aangeduid als vrije liberalen. Zij stonden tegenover de gematigd vooruitstrevende Liberale Unie en hielden grotendeels vast aan het negentiende-eeuwse economische liberalisme (laissez faire betekent letterlijk: Laat maar gaan).

Bij de Kamerverkiezingen van 1905 en 1913 werd een tiental zetels veroverd. In 1921 ging de BVL met onder meer de ‘Liberale Unie’ en de ‘Economische Bond’ op in de liberale staatspartij ‘De Vrijheidsbond’. Deze bond was vooral in economisch opzicht een conservatieve partij. Op immaterieel gebied pleitte ze onder andere voor meer veranderingen ten aanzien van de huwelijkswetgeving en rechten van de vrouw.

De liberalen hadden na 1917 (na de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging, waardoor iedere man boven de 18 jaar mocht stemmen) nog veel invloed op het bestuur van in ons dorp. Dat blijkt onder meer uit het aantal stemmen tijdens de Tweede Kamerverkiezingen. In 1918 stemde namelijk circa 17% van de kiezers uit Ambacht voor Tweede Kamerverkiezingen op een liberaal-georiënteerde partij (zie onderstaande tabel

Tabel 1: Uitslag verkiezingen Tweede Kamer 1918 voor liberale partijen

Jaar	Bond van Vrije Liberalen		Economische Bond		Liberale Unie		Totaal liberalen
	%	Stemmen	%	Stemmen	%	Stemmen	
1918	14,7	125	1,6	14	14	6	17

Bron: Kiesraad, verkiezingsuitslagen

i). Bovendien waren de twee wethouders van ons dorp liberalen. In 1921, toen inmiddels ook de vrouwen het kiesrecht hadden verkregen, stemde circa 12% op de Vrijheidsbond. Wanneer de afdeling van de Vrijheidsbond in Ambacht is opgericht, heb ik – ondanks navraag – niet kunnen terugvinden.

Anti-Revolutionaire Partij (ARP)

Voor de oprichting van de ARP in Hendrik-Ido-Ambacht gaan we terug naar het jaar 1913. Tot dat jaar kende Hendrik-Ido-Ambacht één Antirevolutionaire kiesvereniging (ARKV) onder de naam ‘Nederland en Oranje’. De oprichtingsdatum van deze vereniging is onduidelijk door het incomplete archief van de kiesvereniging.

Twee kiesverenigen

De uitslagen van de Tweede Kamerverkiezingen laten zien dat de ARP jarenlang na de stichting van de kiesvereniging de grootste aanhang in Ambacht had.

Tabel 2: Uitslag verkiezingen Tweede Kamer ARP 1918-1925

Jaar	%	Aantal stemmen
1918	45,76	389
1922	48,39	811
1925	34,18	589
1929	32,78	611

Bron: Databank Kiesraad

Mede door deze grote aanhang en de uitbreiding van de gemeente kon het bestuur het werk niet meer aan. In 1913 werd besloten om een tweede kiesvereniging op te richten: ‘Nederland en Oranje II.’ De grenzen tussen beide kiesverenigen waren dezelfde als de grenzen van de kiesdistricten. De twee kiesverenigen hadden elk hun eigen takenpakket, maar bij de kandidaatsstelling voor de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en de gemeenteraad, was

gezamenlijk overleg tussen de kiesverenigen een reglementaire vereiste. Slechts bij een meerderheid van stemmen in een gecombineerde ledenvergadering kon een lid tot kandidaat gesteld worden.

De A.-R. Kiesver. „Nederland en Oranje II” te Hendrik-Ido-Ambacht kwam voor 't eerst weer bijeen. De voorz. dhr. H. Hogeweg, herdacht den penningmeester Stoop, die in den tijd van de grijpende wolven zoo goed voor de eigendommen zorgde. Al mocht men niet meer vergaderen, men heeft niet stil gezeten en ook in den tijd van bevrijding heeft het oude bestuur niet vertraagd, maar al enkele malen vergaderd met bestuur en vooraanstaande mannen der C.H.U. en van de S.G.P., om ook te Hendrik-Ido-Ambacht te komen tot één Chr. Nat. Partij. De besprekingen worden nog voortgezet. De voorzitter wees er nadrukkelijk op, dat, als er een samengaan mocht plaats hebben, het werk der kiesvereniging wel eenigszins zou veranderen, daar we dan zeer zeker nog meer dan voorheen ons moeten werpen op beginselstudie. We wachten nu echter zeker op wat onze hoogere leiding zal doen, maar verblijvend is het, dat ook en voornamelijk van anderen op de drang tot samenwerking gevoeld wordt. De huishoudelijke zaken werden afgehandeld. Het nieuwe bestuur is aldus samengesteld: H. Hogeweg, 1e voorzitter, P. A. Bax, 2e voorzitter, C. Valstar, secretaris, J. Lommers, penningmeester, C. Klerk, L. Klootwijk en J. C. Los, leden. Afgevaardigden naar kieskringen: H. Hogeweg en P. A. Bax.

Bron: Dordts Dagblad 8 augustus 1945.

Interessant is de doorstart van de kiesvereniging Nederland en Oranje II na de Tweede Wereldoorlog. Voorzitter H. Hogeweg meldde toen dat tussen ‘voorstaande mannen van ARP, CHU en SGP’ besprekingen gaande waren om in ons dorp te komen tot één Christelijk Nationale Partij. Hij gaf ook aan dat bij de basis de drang tot samenwerking aanwezig zou zijn.

In de notulen van de ledenvergaderingen van de SGP in 1945 kwam ik dat optimisme echter niet tegen. Het verslag van de eerste ledenvergadering, na de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog, meldde dat ARP en CHU met elkaar samenwerkten. Ze zouden ook van ‘plan zijn ons uit te noodigen. Daarom konden we niets anders doen, dan afwachten’. In juli 1945 sprak de ledenvergadering er opnieuw over. Er ontstond een ‘flinke bespreking’ over dit onderwerp. Het ‘beginsel’ woog namelijk zwaar bij een aantal van de leden. Uiteindelijk werd besloten om een ‘afwachtende houding’ in te nemen. Daarna komt dit onderwerp niet meer in de ledenvergaderingen aan de orde. Een en ander betekende dat bij de SGP de ‘doorbraakgedachte’ – een bekend verschijnsel in de politiek na de Tweede Wereldoorlog – niet van de grond kwam. Daarom hebben deze drie partijen geen Christelijke Nationale Partij in ons dorp opgericht.

Sociaal-Democratische Arbeidspartij (SDAP)

De kiesvereniging van de SDAP in ons dorp is formeel op 14 februari 1919 opgericht. De vereniging startte maar liefst met 84 leden. Tijdens de ‘huishoudelijke vergadering’ werd een definitief bestuur gekozen. De voorzitter werd P. van Huuksloot en G. J. van Hofwegen secretaris.

Naar de getrouwen allen hun benoeming aan namen werd het bestuur als volgt vastgesteld: P. v. Huuksloot, Voorz. G. J. van Hofwegen, Sec. C. Hoogerhden, Penningm. en H. van der Meer, H. van der Meer, leden.

Bron: notulen ledenvergadering SDAP 14 februari 1919, Regioarchief.

Tijdens deze oprichtingsvergadering werden diverse zaken geregeld. Zo benoemde het bestuur ‘een bode’ die de contributie (1,5 cent per lid per week) moest ophalen. Ook stemden de leden van de vergadering in met de oproep van raadslid Jacob Visser om de ‘eischen van den Bond en de Nederlandsche Dienstplichtigen te ondersteunen’. Het ging toen om de totstandkoming van de Arbeidswet, betekent letterlijk de werktijden werden geregeld en de werknemers werden beschermd tegen ‘gevaarlijk werk’.

De SDAP had in 1918, het jaar van de Kamerver-

Foto: Jacob Visser.

kiezingen in ons dorp een flinke aanhang. Afgaande op de verkiezingen van 1918 stemde 25% van kiezers op de SDAP tijdens de Tweede Kamerverkiezingen, in 1922 was het aantal verminderd tot 15% (zie onderstaande tabel).

Tabel 3: Uitslag Kamerverkiezingen SDAP 1918 en 1922

	%	Aantal stemmen
1918	25	216
1922	15	254

Bron: Kiesraad Verkiezingsuitslagen.

Hoewel de kiesvereniging in 1919 officieel werd opgericht, bestond de SDAP in elk geval al in 1917 in Ambacht. Toen kwam namelijk een vertegenwoordiger van deze partij in de gemeenteraad: Jacob Visser. Dat ging niet zo zonder slag of stoot, zoals het onderstaande verhaal uit de socialistische krant Het Volk aangaf. Het ARP-raadslid W. Stans vocht de juistheid van de uitslag aan vanwege het overlijden van het kandidaat-raadslid W. S. Smaal.

‘Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland behandelden een merkwaardig verkiezingsgeval. Het betrof het protest van W. Stans (ARP) te Hendrik-Ido-Ambacht tegen het toelaten van onze partijgenoot (SDAP WS) J. Visser tot lid van den Raad van Hendrik-Ido-Ambacht. Bij de herstemming ter verkiezing van twee leden van den gemeenteraad werden gekozen verklaard W.S. Smaal en J. Visser, maar op den dag van de herstemming overleed de heer Smaal. In verband hiermede rees de vraag of Visser nu behoorde te worden toegelaten en of niet een nieuwe verkiezing moest worden uitgeschreven. Met 6 tegen 2 stemmen besloot de raad tot toelating. De heer Stans betoogde dat de heer Smaal te half 5 gestorven was en dus zou dit overlijden een half uur vóór het sluiten van de stembus, invloed op den uitslag der stemming hebben kunnen uitoefenen.

Namens het gemeentebestuur voerde de wethouder 't Hooft aan, dat hoewel in het bevolkingsregister staat aangetekend dat de heer Smaal om half vijf, dus een half uur vóór het sluiten der stembus, is overleden. Dit is vermoedelijk niet juist, daar volgens een verklaring van een familielid van den heer Smaal, deze om 20 minuten vóór vijf nog geleefd zou hebben en om 10 minuten over 5 dood gevonden zou zijn, terwijl er tussen 4 uur 40 en 5 uur 10 niemand bij hem zou zijn geweest. Men was toen om een geneesheer gegaan en bij de komst van dezen na 5 uur zou de dood geconstateerd zijn.

De burgemeester verklaarde, dat hem was medegedeeld, dat volgens opgave van familieleden de heer Smaal zou zijn overleden tussen half vijf en kwart vóór vijf uur. Op een vraag van den voorzitter werd nog meegedeeld dat tegen de vermelding in de Akte van den Burgelijken Stand dat het overlijden om half vijf heeft plaats gehad, geen bezwaar is gemaakt. In verband hiermede meende de voorzitter, dat het nu wel het beste leek om met het feit van de vermelding in de akte van den Burgelijken Stand rekening te houden. De beslissing van Gedeputeerden Staten volgt later’

Bron: ‘Het Volk’ van 27 augustus 1917,

Uiteindelijk besloot het college van Gedeputeerde Staten positief over de positie van Visser en werd hij tot de gemeenteraad toegelaten.

Staatkundig Gereformeerde Partij²

Op 8 mei 1925 werd in ons dorp de kiesvereniging van de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) opgericht. Haar naam was: ‘Het Beginsel Getrouw’. Deze oprichting was volgens het bestuur nodig, omdat de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) niet de juiste Bijbelse koers volgde.

Bij deze oprichting waren Ridderkerk en Zwijndrecht nauw betrokken, want de heer Mackenzen, voorzitter van de afdeling Ridderkerk, leidde de eerste vergadering. Een andere spreker op deze bijeenkomst was de heer Koppelaar, voorzitter van de afdeling Zwijndrecht. Hij hield een referaat met als titel ‘Waarom Staatkundig Gereformeerd’? Hij zette volgens de notulen op ‘duidelijke wijze’ het bestaansrecht van de SGP uiteen.

Tijdens de eerste ledenvergadering na de oprichting (19 juni 1925) werd het bestaan van de SGP nog eens benadrukt door de inleider, de heer Kuik uit ‘Amsterdam’. Hij was een landelijk bestuurslid van de SGP. ‘Het hoofd der Christelijke School’, de heer Den Heer, zei het volgende over de SGP: ‘wilt hij bang was van scheiden of het niet beter was bij A.R.

partij te blijven’. Kuik meende echter dat ‘de genoemde partij toch niet van hun dwalingen wil overtuigd worden want dat er reeds zoo veele pogingen zijn aangewend zonder het gewenschte resultaat. De scheiding is zoodoende voor hen die het in deze ernst met de zaken onvermijdelijk’.

In het eerste jaarverslag aan de Kiesvereniging over 1925 blikte de voorzitter, de heer J. van Vliet, terug op de oprichtingsvergadering. ‘Je weet misschien allen nog wel dat het onderwerp was: ‘Waarom SGP?’’. De heer H. Koppelaar deed dit aan ‘de hand van Gods dierbaar woord’. Van Vliet schreef verder: ‘het was dien avond een heerlijken avond’. Toch maakte hij een kanttekening: hij klaagde niet over de opkomst, ‘maar het viel ons toch tegen dat er maar 16 personen der eigen opgaven als lid der vereeniging’.

In de beginfase van de oprichting van de vereniging kwamen het spanningsveld tussen norm en praktijk naar voren. Tijdens een van de eerste vergaderingen bracht de voorzitter dit ter sprake. Zo ‘vermaant de voorzitter eerstelijk de leden der vereeniging om geen buitensporige dingen te doen’. De voorzitter had namelijk gehoord dat leden ‘zich schuldig hadden gemaakt aan Herbergbezoek’. Volgens de voorzitter kon dat niet: ‘onze naam droeg de Naam van het beginsel getrouw, laten we dan ook getrouw blijven.

Er wert besloten die zich weer schuldig maakten dat we die dan volgens het Reglement onmiddellijk Roieeren. Uitgezonderd zij die op reis zijn genoodzaakt zijn hun honger of dorst te lessen. Wij zijn verplicht ons te houden aan de beginselen van Gods dierbaar woord’, aldus voorzitter Van Vliet.

Dit artikel heeft als focus de oprichting van de plaatselijke kiesverenigingen, zo ook die van de SGP. In het uitgebreide artikel op de website van

Het eerste SGP-raadslid L. van der Ven met zijn vrouw.

L. van der Ven
Geboren: 20 januari 1886 te Hendrik-Ido-Ambacht
Overleden: 21 oktober 1942 te Hendrik-Ido-Ambacht
Gehuwd met A. J. de Snoo
Adres: Onderdijkserijweg/hoek Vrouwgelenweg
Beroep: tuinder
Kerkelijke gezindte: Vrije Oud Gereformeerde Gemeente
Raadslid van 1927 tot 1935

A. de Waard
Geboren: 21 januari 1883 te Hendrik-Ido-Ambacht
Overleden: 3 december 1955 te Hendrik-Ido-Ambacht
Gehuwd met H. de Bondt
Adres: Onderdijkserijweg 88
Beroep: tuinder
Kerkelijke Gezindte: Vrije Oud Gereformeerde Gemeente
Raadslid, tevens wethouder van 1931 tot 1955

Bron: Belijdend besturen, SGP.

het Historisch Genootschap staan de vervolgfases van de SGP: hoe zij van een ‘protestpartij’ (tegen de ARP) een bestuurspartij werd en hoe de SGP in de gemeenteraad kwam door de heer L. van de Ven. Ook wordt in dat artikel ingegaan op het feit dat de partij de eerste wethouder leverde in de persoon van de heer A. de Waard. Hij was een gewaardeerd persoon in de Ambachtse politiek en bleef bijna twintig jaar (tot zijn overlijden in 1955) wethouder.

Christelijk Historische Unie (CHU)

Landelijk is de Christelijk Historische Unie op 9 juli 1908 opgericht. De uitslagen voor de CHU in Hendrik-Ido-Ambacht in de periode 1917-1929 laten een beeld zien van tussen de 17 (in 1918) en 198 stemmen (in 1929). Opmerkelijk was het aantal stemmen in 1922: 446.

Tabel 4: Uitslag Kamerverkiezingen CHU 1918-1929

Jaar	CHU %	Aantal stemmen
1918	2	17
1922	13,5	446
1925	11,55	199
1929	10,62	198

Bron: Databank, Kiesraad.

De bovenstaande tabel laat zien dat vanaf 1922 een potentiële achterban voor de CHU aanwezig was. Wanneer de afdeling van de CHU in ons dorp is opgericht, is niet duidelijk. Documenten of aanwijzingen heb ik daarvan niet kunnen vinden. In het landelijk uitgegeven jaarboekje van 1929 van de CHU kwam ik de naam van de voorzitter tegen. Dat was: de heer R. v. d. Berg Bzn. De naam van de toenmalige secretaris ontbrak echter. In de jaarboekjes van 1927 en 1928 werd de kiesvereniging van Ambacht niet genoemd. Dus mogelijk is 1929 het jaar waarin de kiesvereniging werd opgericht.

Een andere aanwijzing is het jaartal, waarin het eerste raadslid in de gemeenteraad kwam. Zo nam de CHU in 1931 deel aan de verkiezingen, maar zonder succes: ze kwam twee stemmen te kort om in de raad te komen. In 1935 wist de partij wel in de raad te komen ten koste van een zetel van de ARP. Het eerste raadslid van de CHU was Pl. Plaisier. Ook in 1939 kwam de CHU in de gemeenteraad.

Zeven jaar later behaalde de CHU twee zetels. Daarna is de partij tot de vorming van de CDA-fractie (in 1978) steeds in de Ambachtse raad vertegenwoordigd geweest. Ook was de CHU de eerste christelijke fractie met een vrouw in haar midden in de persoon van mevr. Versveldt-Sesselaar.

Bezuinigingspartij

De Bezuinigingspartij is de eerste lokale partij, die in de gemeenteraad kwam. De oprichter was de heer Bartholomeus Mijndert Wepster (1 februari 1859-13 april 1947). Hij was een bekende Ambachter: hij was jarenlang directeur van de ‘gemeenteschool’ aan de later naar hem genoemde ‘Wepsterlaan’. Wepster was een groot voorstander van het openbaar onderwijs. Hij had ook goede contacten met de voorzitter van de SDAP (en raadslid), Jacob Visser. Tijdens een ledenvergadering van de SDAP gaf Visser namelijk aan dat Wepster als ‘het hoofd der tweeden openbaren lagere school’ gevraagd had aan het college om uitbreiding met twee lokalen. Deze aanvraag beantwoordde het college echter met ‘voorlopige aanhouding in verband met de slechte financiën’.

De openbare Lagere school in Hendrik-Ido-Ambacht waar de heer Wepster jarenlang directeur was. Bron: privécollectie familie Wepster.

Na zijn pensionering werd hij gemeenteraadslid. Aanvankelijk was Wepster raadslid voor de Vrijheidsbond van 1927 tot 1931, maar om onduidelijke redenen begon hij in 1931 zijn eigen, lokale partij, met als naam ‘Bezuinigingspartij’. Mogelijk is zijn besluit ingegeven vanwege het feit dat Wepster tijdens de verkiezing van 1927 veel voor-

De heer Wepster staat rechts naast de kinderen. Bron: privécollectie familie Wepster.

keursstemmen kreeg (169) terwijl zijn twee fractiegenoten daar ver achterbleven. Bovendien werd hij ook geen wethouder, ook niet toen in 1929 de liberale wethouder J. Stehouwer plotseling overleed.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

Na de oorlog van 1940-1945 maakte de Vrijheidsbond plaats voor de huidige VVD. Ik heb bij verschillende lokale prominenten van de VVD en het landelijk en regionaal VVD-archief geprobeerd om de oprichtingsdatum van de lokale afdeling te achterhalen. Dat heeft geen resultaat gehad.

In juli 1946 werd er na de oorlog voor het eerst gemeenteraadsverkiezingen gehouden. De VVD nam toen nog geen deel aan deze verkiezingen, maar de Partij voor de Vrijheid wel. Deze partij kreeg 7,7% (208 stemmen). Daarom kreeg ze één zetel in de persoon van de heer T. Stehouwer.

In januari 1948 werd de landelijk de VVD opgericht en ging de Partij voor de Vrijheid in de VVD op. Het zou daarom tot juni 1949 duren voordat de VVD aan de raadsverkiezingen meedeed. Ze behaalde bijna 11% van de stemmen en kwam met één zetel in de raad. De veronderstelling lijkt me daarom juist dat de lokale afdeling van de VVD in de eerste helft van 1948 is opgericht.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Over de oprichting van de kiesvereniging van de

PvdA heb ik geen documenten terug kunnen vinden. Desgevraagd konden (oud)bestuursleden mij geen informatie verschaffen. De PvdA werd landelijk op 9 februari 1946 opgericht te Amsterdam. De nieuwe partij kwam voort uit een fusie van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP), de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) en de Christelijk-Democratische Unie (CDU). De PvdA was tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 1946 in ons dorp met 29% de grootste partij en kreeg daardoor drie (van de elf) zetels in de raad. Uiteindelijk leidde deze positie ertoe dat de sociaal-democraten in 1946 in het college kwamen in de persoon van de heer C. J. van Hofwegen.

Katholieke Volkspartij (KVP)

Na vorming van de PvdA en de VVD, duurde het zo'n twintig jaar voordat in Hendrik-Ido-Ambacht een nieuwe afdeling van een politieke partij werd opgericht. Pas in 1964 kwam de KVP met een kiesvereniging en enkele jaren later kwam deze partij zelfs in de raad! De nieuwe vertegenwoordiger was de heer Bergers. Hij gaf in de pers aan dreigbrieven te hebben ontvangen, omdat hij de zondagsdagsrust wilde verstoren. De KVP kan niet zo zeer als een politiek platform van rooms-katholieken worden gezien, die graag samenwerkte met ARP en CHU. De KVP was veel eer een ontevredenheidspartij. ‘Vernieuwing’ was immers de slogan van de

Wij hebben de deur naar vernieuwing
wijd opengezet.
Thans is het woord aan u.
Laat u alles bij het oude of kiest u
voor de vernieuwing?

Knoop in uw zakdoek:

Morgen is het de eerste van de zesde.

verkiezingscampagne (zie het 'strooibiljet'). Documenten over de oprichting heb ik nauwelijks teruggevonden. Wel vond ik een brief van de secretaris van het bestuur mevrouw Van Leyten-Homan, waarin zij de oprichting van de KVP vermeldde. Deze mevrouw stond uiteindelijk ook op de tweede

plaats van de kiezerslijst. Ze zou normaliter de heer A. Bergers hebben opgevolgd toen hij in 1968 tussentijds aftrad. Ze zou dan het eerste vrouwelijke raadslid zijn geworden, ware het niet dat nummer vier van de lijst, ir. J.A. Wijn, de opvolger van Bergers werd.

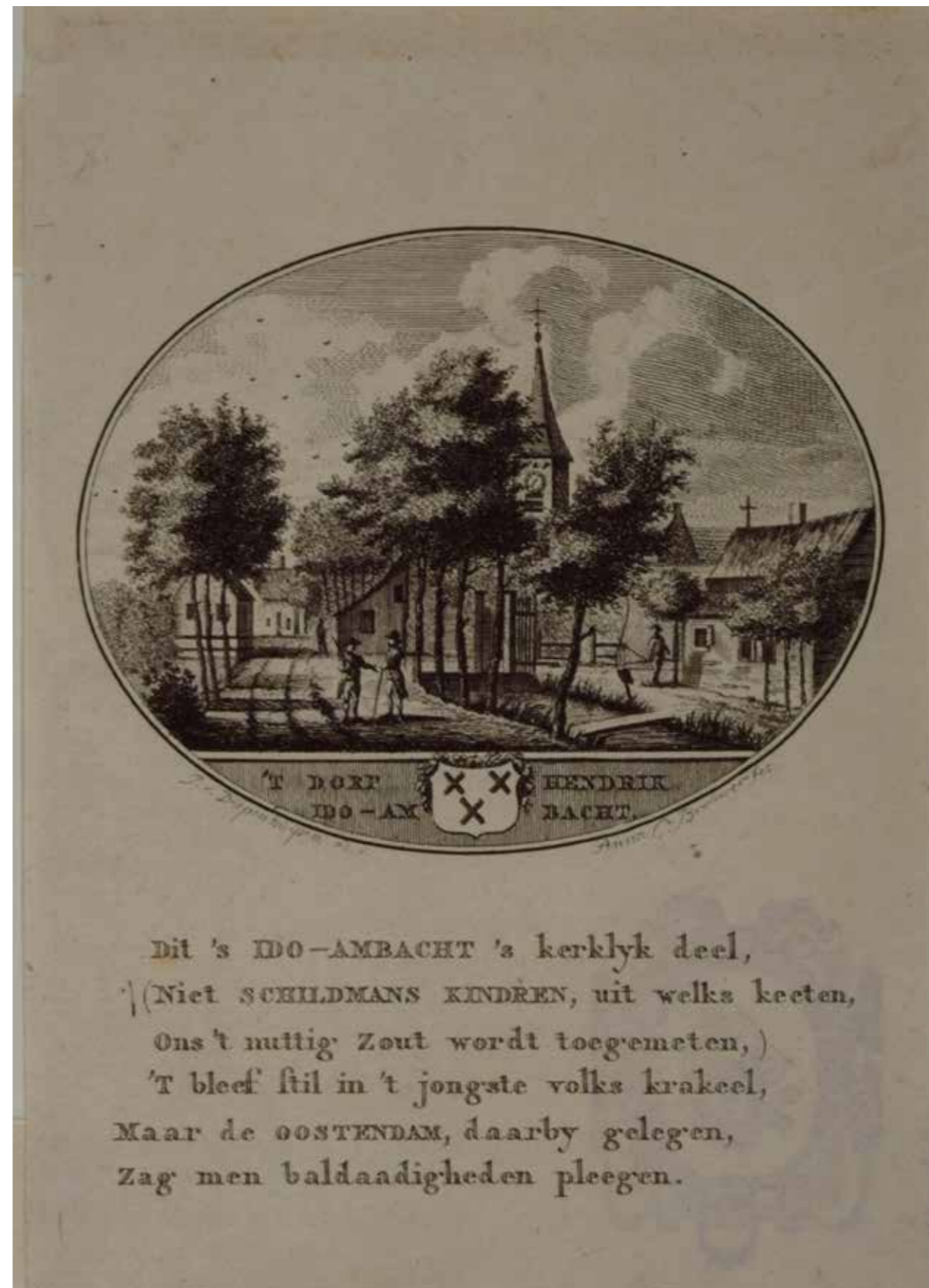
D66

Bekend is dat op 14 oktober 1966 de officiële oprichtingsdatum van de afdeling was. Het huidige bestuur van D66 bezit geen officiële documenten van de oprichting van de lokale afdeling. Over de eerste periode is bij de lokale afdeling weinig meer bekend. Wel heb ik het verkiezingsprogramma van 1970-1974 ontvangen. Dit programma was opgesteld door dhr. John Menk en dhr. P. Tap. Dit programma stelde met name de medezeggenschap van de burgers en van de gemeenteraad bij de benoemingen centraal. Zo wilde D66 dat de raad een vragen-

Op deze foto uit 1955 poseert de gemeenteraad ter gelegenheid van het 25 jarig jubileum van de gemeentesecretaris P.J. (Pieter) Plaisier, die getrouwd was met Lijntje v.d. Giessen van de Palmhoeve. We zien afgevaardigden van allerlei partijen terug, die in dit artikel uitgebreid aan bod zijn gekomen.

Achterste rij v.l.n.r. J. Drogendijk (SGP), C. Plaisier (CHU), W.J. Kramer (PvdA), W. Flach (ARP) B. Helderop (PvdA) D. Stehouwer (CHU), T. Stehouwer (VVD), ir. J. C. Stans(ARP), H. Hogeweg(ARP)
Voorste rij v.l.n.r. Loco-secretaris C den Uil, Wethouder C.J. van Hofwegen(P.v.d.A), mevrouw M. Plaisier van der Giessen en secretaris P.J. Plaisier, burgemeester P.A. Bax, wethouder en loco-burgemeester A. de Waard(SGP).

In een lokaal partijloos tijdperk koos de maker van dit beeld wel partij voor zijn heerlijkheid (of dorp).
Bron: Regionaal Archief Dordrecht, collectie Dordracum Illustratum, inventarisnummer: 551_10445.

uurtje invoerde, waar burgers vragen konden stellen aan raadsleden en aan het college van B&W. En bij de besluitvorming over structuur- en bestemmingsplannen zou de mening van de bevolking door middel van ‘goed opgezette enquêtes en hearings’ worden gepeild. Het programma benadrukte ook onderwerpen als kinderopvang en een hogere subsidie voor recreatieve activiteiten. Ten aanzien van de woningbouw en de verkeersveiligheid meldde het verkiezingsprogramma het volgende:

De gemeente dient het eigen woningbezit van bevolkingsgroepen met een laag inkomen te bevorderen. Dit kan alleen als het garantiebeleid van de gemeente wordt verruimd. Er mogen geen verschillen bestaan in grondkosten voor particuliere bouw en voor woningwetbouw bij vergelijkbare woningen. Aan verkopen van grond voor particuliere bouw met als tegenprestatie de bouw van woningwetwoningen, mag niet worden meegewerkt.

Door de toeneming van het verkeer dienen betere voorzieningen te worden getroffen met het oog op de verkeersveiligheid. Beslist noodzakelijk is dat van de kruising Weteringsingel-Reeweg een voorrangskruising wordt gemaakt, evenals bij de kruising P. C. Hooftsingel-Antoniuslaan.

De toegang tot het dorp bij Oostendam dient te worden verbeterd. Voorgesteld wordt als noodoplossing op enige tientallen meters westelijk van de Damstraat een parallelweg aan te leggen op een gedempt stuk van de Waal.

De kiesvereniging/afdeling van D66 maakte aan het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw een doorstart. De huidige fractievoorzitter Marijke Gommans van D66 verhuisde toen naar ons dorp. ‘De situatie rond 1980 was een geheel andere dan nu. Er was toen nog echt sprake van een gemeenschapsdenken, met een dorpse identiteit. Men leefde echt met elkaar mee. Ik voerde toen huiskamer-gesprekken met personen, waarvan we wisten dat ze belangstelling hadden. Bijv. dhr. Oldenburgh, hij was al jaren D66-lid in Ambacht. Hij was lid maar wilde op de achtergrond blijven. We waren met een

kleine groep en moesten als pioniers alles zelf doen, bijvoorbeeld het ophangen van de aanplakbiljetten. En met een paar mensen gingen we flyeren. Nee, er was geen drang vanuit afdelingen uit de omliggende gemeenten om een afdeling op te richten. We deden het op eigen kracht. Bij de oprichting hadden we 6 leden, later uitgegroeid tot 10 leden,’ aldus mevr. Gommans in een interview dat ik met haar had. Uit het oudste overzicht dat D66 momenteel bezit, blijkt dat een lid zelfs in Heerjansdam woonde. Het lokale bestuur besloot in voorjaar van 1982 tot deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen in dat jaar. En met succes: Marijke kwam in de raad, en zit er nu nog steeds. Ze is hiermee momenteel in jaren het langst zittende raadslid.

H.I.Ambacht 2000+

In 1970 kwam een tweede lokale partij op in de vorm van H.I.Ambacht 2000+. Ik heb geen documenten of artikelen kunnen achterhalen.³ De lijsttrekker was ir. J.A. Wijn. Hij stond in 1966 op de kieslijst van de KVP (zie de paragraaf over de Katholieke Volkspartij). Zoals aangegeven, kwam Wijn tussentijds in 1968 in de raad voor de KVP. In 1970 gelukte hem dat opnieuw. Dat was ook één raadsperiode (tot 1974). Interessant is dat Wijn zich uiteindelijk keerde tegen het D66-voorstel om een vragenuurtje in te voeren.

Politieke Groepering Gemeentebelangen⁴

De derde lokale beweging die het lukte om in de gemeenteraad te komen was de Politieke Groepering Gemeentebelangen. Kenmerkend voor deze beweging is dat ze zich afzette tegen de landelijke politiek. Op 1 februari 1974 werd daarom de Politieke Groepering Gemeentebelangen opgericht. De grondleggers van de vereniging waren J. Menk, A. van Ommen en de journalist Piet de Nies.⁵

Oprichtingsdocument van de partij Gemeentebelangen uit 1974.

In een interview naar aanleiding van zijn afscheid in de gemeenteraad (augustus 1996) gaf De Nies aan dat Gemeentebelangen ontstond ‘nadat de afdeling van D66 in het begin van de jaren zeventig teloor te is gaan. Het is eigenlijk al begonnen met de komst van de Katholieke Volkspartij (KVP). De katholieken waren op één hand te tellen, maar de KVP kreeg toch een zetel in de gemeenteraad. Het was gewoon een signaal van de nieuwe bewoners. Er waren steeds meer nieuwkomers in Ambacht, aldus de geboren Rotterdammer. De voorman van de politieke partij wilde zich zo mogelijk onafhankelijk opstellen ten aanzien van de grote partijen.’

In een interview met het weekblad ‘Ambacht Aktueel’ (april 1974) gaven Menk en Van Ommen aan dat hun partij was opgericht voor de Ambachters, die niet op de landelijke partijen willen stemmen. Belangrijk punt was ook de ‘integratie van allochtone en autochtone Ambachters’. De allochtone Ambachters waren ‘de forensen’. Iedereen wil wel, maar het is er gewoon nog niet van gekomen. Het misverstand is echter dat men van elkaar denkt dat de andere kant inmenging vervelend vindt. Wij hebben gemerkt dat het tegendeel waar is. Uitwendig moge het dan twee heel verschillende groepen zijn: ga maar na, de echte Ambachter trekt op zondag zijn goede pak aan, de forens kijkt wel uit, die wil dat pak, dat ie de hele week al aangehad heeft, juist niet aan in het weekend. Maar beide groepen willen uiteindelijk hetzelfde: een goed contact met elkaar’.⁷

In een ander interview zette Menk zich af tegen de landelijke politiek. De plaatselijke afdelingen van de landelijke partijen waren gebonden aan de uitgangspunten van de landelijke politiek en zouden te weinig ruimte krijgen voor een lokale invulling. Zoals aangegeven zat hij in 1970-1974 voor D66 in de raad. *We hebben niets te maken met een Joop, een Hans, een Frans uit Den Haag,*⁸ zo vatte hij het bestaansrecht van Gemeentebelangen samen.

In het interview dat hij gaf aan de krant kondigde hij aan dat tijdens de verkiezingscampagne spectaculaire acties zouden worden gehouden. Dat is ook gebeurd. Zo huurde Gemeentebelangen zelfs een zeppelin (zie de afbeelding).

Daarnaast organiseerde de partij een optocht,

bestaande uit een aantal voertuigen. Op zaterdagmorgen 25 mei 1974 kreeg de partij toestemming van de gemeente voor een ‘autokaravaan bestaande uit ongeveer 15 auto's door de gemeente te voeren met aan het hoofd daarvan een geluidswagen’. Uiteindelijk zouden het maar tien auto's worden die met de stoet meededen.

Tijdens de verkiezingscampagne viel het sommige partijen op dat Gemeentebelangen veelvuldig in de publiciteit was. Met name het weekblad ‘Ambacht Aktueel’ maakte volgens de partijen ‘propaganda’ voor Gemeentebelangen. Vanuit het bestuur van de VVD ging dan ook een boze brief naar de redactie van de krant. Een brief die overigens ook in de krant zelf werd geplaatst.

‘Het zal iedereen zijn opgevallen dat in Uw blad, dat toch verspreid wordt als een neutraal nieuws- en advertentieorgaan, al sinds maanden een onevenredig groot aantal redactionele artikelen stond dat de partij Gemeentebelangen belichtte in al haar aspecten: oprichting, programmapunten, presentatie van haar belangrijkste bestuursleden, publiciteitscampagne voor de verkiezingen, etc. Dit alles met uitsluiting van berichtgeving over enige ander Ambachtse partij: voor mij bekend zijn de op de verkiezing betrekking hebbende ingezonden stukken van andere partijen, waaronder de Partij van de Arbeid terzijde gelegd. Het zal U niet verbazen dat in de gegeven omstandigheden andere partijen niet bijzonder geïnteresseerd zijn geweest redactionele stukken of advertenties geplaatst te krijgen in een blad dat bijna als partijorgaan van Gemeentebelangen kan worden beschouwd. Uw redactie heeft voorts van haar kant nooit enig contact met althans het VVD-secretariaat opgenomen. Waar ik steeds van mening was dat goede journalisten het nieuws zelf opzoeken, acht ik dit een tekortkoming van uw redactie’

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)⁹

Het GPV is landelijk in 1948 opgericht en heeft tot 2003 bestaan. Het was een getuigenispartij waarvan de leden en de gekozenen tot één kerkgenootschap behoorden, namelijk de Gereformeerde Kerken

Bron: Ambacht Aktueel, mei 1974.

Vrijgemaakt. Deze partij benadrukte in de beginperiode haar eigen kerkelijke identiteit en 'christelijke nationale' identiteit.

Oprichting

In november 1976 belegde een voorlopig bestuur een vergadering in het dorps huis De Schoof om te komen tot een oprichting van een kiesvereniging. De Ambachtse GPV'ers waren lid van de Zwijndrechtse vereniging. Omdat er steeds meer Ambachtse leden kwamen, werd bekeken of er belangstelling bestond voor een Ambachtse vereniging. Deze GPV'ers stemden bij de lokale verkiezingen verdeeld: sommigen op de SGP, anderen op Piet Bax (ARP, later CDA), omdat zij hem kenden als een 'degelijke gereformeerde'.

Het voorlopig bestuur legde de aanwezig twee opties voor:

1. Een eigen afdeling maar als onderafdeling van de kiesvereniging Zwijndrecht. 'De Zwijndrechtse

commissies kunnen daar ook in Ambacht werken of met Ambacht samenwerken,' zo was de gedachte. En als voor deze mogelijkheid werd gekozen moest het 'uitbrengen van een enigen lijst dan ook worden tegengegaan.'

2. Oprichting van een eigen kiesvereniging.

De vraag hierbij was of er voldoende leden waren. Maar het argument voor deze mogelijkheid was dat 'we ook hier in Ambacht de roeping hebben om te getuigen en moeten niet onderduiken in de kiesvereniging van Zwijndrecht. Juist in klein verband kunnen we elkaar beter opscherpen tot activiteiten'.

Uiteindelijk kozen de leden voor een eigen vereniging. De officiële oprichtingsvergadering van de 'Gereformeerde kiesvereniging te Hendrik-Ido-Ambacht' was op 7 januari 1977. Tijdens deze vergadering gaven twintig personen zich als lid op, een aantal dat eind februari 1977 was opgelopen tot dertig. Het bestuur besloot begin februari 1977 van

Bron: Archief Gemeentebelangen 25 mei 1974.

de oprichting melding te maken in de krant De Brug. Er was immers nog veel te doen: 'de vereniging wil de politieke problemen aan de hand van Gods Woord en de Gereformeerde Belijdenis en resultaten van hun studie zowel plaatselijk als landelijk uitdragen'. Ook lokaal wilde het GPV dus politiek actief worden.

Toelatingsbeleid

Een belangrijke vraag, die ook bij de oprichting in Ambacht discussie gaf binnen het GPV, was: Mogen christenen, die niet tot de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt behoorden, lid worden van de Kiesvereniging? In juni 1977 besloot de ledenvergadering dat het lidmaatschap alleen was voorbehouden aan de leden van de kerk. Leden die geen lid van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt waren, zouden na enkele jaren geen lid meer van de kiesvereniging mogen zijn. Hieronder ziet u een meer uitvoerige weergave van het besluit.

'Een ieder die zegt de grondslag der vereniging te onderschrijven en een lidmaatschap aanvragend, geen deel uitmaakte van de Gereformeerde Kerk, kan na een oriënterend gesprek tot het bijwonen der vergaderingen worden toegelaten voor de duur van één verenigingsjaar. In dat gesprek moet uitdrukkelijk tot uiting komen:

1. De onverbreekelijkheid van lidmaatschap van kerk en vereniging
  2. De genoemde tijdsduur
- Verder beslist de vergadering dat als na afloop van het verenigingsjaar blijkt, dat de lidmaatschapsaanvraag gehandhaafd blijft en tegelijkertijd geweigerd wordt het kerklidmaatschap in dit kader te bezien, de betrokken niet meer de vergaderingen mag bijwonen. Als dit niet het geval is, kan de aanvrager om tot een afrondende beslissing te komen voor de duur van ten hoogste twee verenigingsjaren toestemming worden verleend de vergaderingen bij te wonen. Uiteindelijk besloot de vergadering tot een toelatingsprocedure die enerzijds niet tekort doet aan het uitnodigende karakter en anderzijds een lidmaatschap buiten het lidmaatschap van de kerk uitsluit'.

Het benadrukken van de eigen identiteit en van het karakter van 'getuigenispartij' kwam verder ook tot uiting toen de nieuwe vereniging in 1978 besloot om met een eigen lijst aan de gemeenteraadsverkiezingen deel te nemen. De deelname leidde niet tot een vertegenwoordiging in de raad.

Christen-Democratisch Appel (CDA, fusie ARP, CHU en KVP)¹⁹

In augustus 1973 vormde drie ARP- en CHU-leden een werkgroep om te komen tot samenwerking op lokaal niveau. Daarna werden een aantal gesprekken gevoerd, die 'in een goede sfeer, open en eerlijk' plaatsvonden. Ik sprak hierover met Adrie Scheurwater. Hij was één van de eerste raadsleden van het CDA. Hij herinnerde zich dat de leden van de ARP de vergaderingen van de werkgroep trouw bezochten. Die van de CHU verzuimden nog al eens. En de KVP dan? In een brief schreef de werkgroep dat 'niemand bekend was die namens de Rooms-katholieke dorpsgenoten kan praten, menen wij dat de samenwerking voorlopig tot onze beider kiesverenigingen beperkt moet blijven'. De KVP-ers lieten het dus bij de fusiebesprekingen afweten. De werkgroep concludeerde dat een vergelijking tussen beide 'beginselprogramma's' samenwerking tussen ARP en CHU niet verhinderde. Ze vond

dat de verschillen tussen beide partijen in de loop van de tijd waren afgevlakt en zij wilden snel samenwerking. Het onderstaande citaat uit de brief vermeldt de motivatie.

sinds de scheiding in 1894 tussen ARP en CHU, zijn de voorstanders zo afgevlakt dat de anderen onder ons beschouwen moeten raadplegen om te meer duidelijk voor ogen te zien. De jongeren zullen hooguit de geschiedenis als achtergrond beschouwen, maar de jonge macht moet en zal het steeds dwingend laten doen - waarom we in deze scheiding blijven moeten.

Bron: brief werkgroep samenwerking ARP en CHU, september 1973.

De samenwerking zou wel geleidelijk moeten gaan. Zo werden de beide kiesverenigingen gehandhaafd, waarbij de besturen regelmatig met elkaar overlegden. Aan de verkiezingen van 1974 zou met een gemeenschappelijke lijst (ARP/CHU) moeten worden deelgenomen, aldus het advies van de werkgroep. Er zou ook één verkiezingsprogramma worden opgesteld. Dat is ook gebeurd. Verder nam de werkgroep al een voorschot op de kandidatenlijst. De idee was namelijk dat de beide partijen kandidaten leverden, waarbij de ARP de lijsttrekker zou leveren, de 2e plaats een CHU-er, de derde plaats een ARP-er, enz.. Rooms-katholieke kandidaten kon de werkgroep niet vinden, zo bleek uit de bestudeerde documenten.

Wel leek een stemmenrace met de SGP te bestaan om de gunst van de hervormde kiezers, want de werkgroep had een soort groslijst opgesteld, waarop de *‘in hervormde kring alom gemaarde P. van der Leer’* als lijsttrekker zou optreden. De achterbannen van de drie partijen gingen akkoord met de fusie. Volgens Scheurwater bestond bij de ARP nog de meeste weerstand, *‘maar men blokkeerde het fusieproces niet’*. Het eerste CDA-partijbestuur in 1978 bestond uit Adrie Scheurwater (voorzitter), en de heren C. v. d. Berg, A. van der Ven, en Geenhuis. *‘We hebben veel intern gediscussieerd over de christelijke waarden, over waar staat de C voor in het CDA. Bij ons was rond 1980 de gedachte dat de SGP een ‘getuigenispartij’ was en het CDA een*

‘beginselpartij’, we kwamen minder met Bijbelteksten dan de SGP’, aldus Scheurwater. Voor de CHU zat mevr. A. Verseveldt-Sesselaar in de werkgroep (zie bovenstaande foto).

Reformatorisch Politieke Federatie (RPF)

Fuseerden de drie christelijke partijen ARP, CHU en KVP tot het CDA, de RPF ontstond omdat veel leden van ARP en CHU het oneens waren met deze fusie. Ze richtten daarom deze partij op. De RPF is lokaal ontstaan vanuit de evangelische Maranathakerk (inwoners van Hendrik-Ido-Ambacht die kerkten in de Christelijk Gereformeerde Kerk in Zwijndrecht) en vanuit de Hervormde Kerk (Dorpskerk en Elimkerk). Dit gebeurde in de tweede helft van de jaren zeventig. Veel sympathisanten van de Evangelische Omroep uit deze kerken probeerden ook hun geloofsgenoten te winnen voor de RPF. *‘We moesten alles doen als bestuursleden. Zo plakten we met veel enthousiasme onze affiches op openbare plekken, ook waar dat niet mocht. Soms plakten we zelfs over de affiches van andere partijen heen’,* aldus een oud-bestuurslid van de RPF.

De toenmalige bestuurders van de RPF stonden destijds niet te springen om met andere partijen als het GPV en de SGP samen te werken. Ze waren daarom terughoudend, zo niet afwijzend, om besprekingen met deze partijen te starten. Contacten werden vooralsnog op afstand gehouden. Vanuit de RPF kwamen in de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig dan ook geen adviezen om op een van beide partijen te stemmen. Pas in het begin van de jaren negentig kwam er beweging in dat standpunt, toen het eerste kandidaats-raadslid van de RPF en een enkel bestuurslid zich hier hard voor maakte.

Anderzijds nam de RPF van 1978 tot 1994 blijkbaar vanwege een gebrek aan kader niet (zelfstandig) aan de gemeenteraadsverkiezingen deel. Toch had de RPF als nieuwe partij relatief veel kiezers in Ambacht, zoals uit de uitslagen van de Tweede Kamerverkiezingen bleek.

Tabel 5: overzicht uitslag Kamerverkiezingen RPF, GPV en CU

Jaar	% RPF	% GPV	% CU	Aantal stemmen RPF
1977	1,22	1,35		109
1981	2,04	1,16		207
1982	3,01	1,12		292
1986	1,33	1,23		157
1989	1,60	1,55		189
1994	3,38	2,07		408
1998	4,57	1,63		551
2002			4,25	569

Bron: Kiesraad, uitslag Tweede kamerverkiezingen.

ChristenUnie

Hoewel de RPF aanvankelijk niet stond te springen om met het GPV samen te werken, zijn beide partijen gefuseerd tot de ChristenUnie. Dit besluit tot éénwording was landelijk opgelegd, zo ervoeren de lokale RPF-bestuurders deze beslissing. In 2002 kwam de oprichting tot stand. Helaas heb ik geen verslag van deze oprichtingsvergadering mogen inzien. Duidelijk werd wel dat de toenmalige RPF-bestuursleden geen zitting meer namen in het CU-bestuur. Dit nieuwe bestuur bestond bij de oprichting voornamelijk uit bestuurders van het GPV.

Algemeen Uw Belang

De politieke partij Ambacht Uw Belang (AUB) is opgericht op 24 augustus 2006 door Hans Groos. Deze datum is notarieel vastgelegd. In het voorjaar van 2006 splitste Groos zich af van de Politieke Groepering Gemeentebelangen en ging als AUB verder. In 2010 werd Groos opnieuw gekozen. In 2014 kwam AUB met drie zetels in de raad. Vier jaar later zakte het aantal weer terug naar één zetel. Gevraagd naar de motieven om AUB op te richten, vertelde Groos dat hij zich richtte tegen de heersende cultuur in de raad. Hij had weinig op met de politiek, maar wilde de ontevreden burgers een stem in de raad geven. Burgers die ontevreden waren over de procedure en de uitkomsten van het gevoerde beleid. Bijvoorbeeld over de komst van een tweede vestiging van Yulius in de wijk Krommeweg en de komst van asielzoekers in Hendrik-Ido-Ambacht. De aandacht voor het eerste onderwerp leverde AUB in 2014 drie zetels op, waarbij de meeste stemmen uit de wijk Krommeweg (en Volgerlanden) kwamen.

Echt voor Ambacht (EVA)

De jongste partij in ons dorp is ‘Echt voor Ambacht’. De partij werd december 2017 bij de Kamer van Koophandel ingeschreven. Een bekende oprichter van deze partij was oud-raadslid Adrie Scheurwater, samen met Arno Stam. Oud-raadslid van Gemeentebelangen, Ary Cramer, heeft zich later ook bij EVA gevoegd. De oprichting van deze partij paste in de trend van lokale partijen om onder de naam ‘Echt voor...’, zich te onderscheiden van de landelijke partijen. Zo kent Barendrecht ‘Echt voor Barendrecht’, Ridderkerk ‘Echt voor Ridderkerk’ en Albrandswaard ‘Echt voor Albrandswaard’. Opvallend was dat ondanks de naam ‘EVA’ vrouwelijke kandidaten op de kieslijst ontbraken.

Een gesprek met het enige raadslid Adrie Scheurwater leerde dat de nieuwe politieke telg zich hard maakte voor de armoedebestrijding. De gemeente doet veel te weinig aan de schuldenproblematiek, aldus Scheurwater. Voor de ouderen en de minima zou gratis OV in Ambacht een goede oplossing vormen om armoede te verminderen. Volgens Scheurwater zou EVA ook voor betaalbare woningen voor jonge starters zijn.

Hij gaf aan dat EVA (bij de verkiezingen) niet naar intensieve samenwerking met andere lokale partijen streefde. De partij wil verder een inspraakcommissie, waarin belanghebbende burgers hun zegje kunnen doen over de ruimtelijke ordeningsplannen van de gemeente. Dit onderwerp noemde D66 in 1970 in haar verkiezingsprogramma overigens ook al.

Partijen niet in de raad

Tenslotte wil ik nog de partijen noemen die in de loop van de tijd zijn opgericht, maar het nooit tot aan de raad hebben geschopt. Het gaat om de ‘Vrije ARP’ en ‘Algemeen Belang’, die in 1935 meededen, de Communistische Partij Nederland, die meer dan veertig jaar later een poging deed (in 1978), weer een kwart eeuw later GroenLinks (in 2002) en Onafhankelijk Nieuw Ambacht (in 2006). ONA was een voorzetting van de Lijst ‘Van der Stelt’. Dit raadslid splitste zich van Gemeentebelangen af.

Dank voor informatie

Als buitenstaander en onderzoeker was ik afhankelijk van de informatie die de partijen leverden.

In een snel groeiende gemeente voldeden de gemeentehuizen al snel niet meer. Het huidige gemeentehuis aan de Weteringsingel dateert uit de jaren tachtig.

Artikel 2.
Naam.
De Vereniging draagt de naam: **POLITIEKE VERENIGING "ECHT VOOR AMBACHT"**.
Artikel 3.
Zetel.
De Vereniging heeft haar zetel in de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht.
Artikel 4.
Doel.
1. De vereniging heeft ten doel:
a. het creëren van zo optimaal mogelijke leefomstandigheden voor de
inwoners van Hendrik-Ido-Ambacht;
b. de burgers van Hendrik-Ido-Ambacht zo optimaal mogelijk de kans te bieden een bijdrage te leveren aan de politieke en maatschappelijke besluitvormingen.

Onderschrift: Bron: notariële akte oprichting EVA.

De meeste partijen verstrekten documentatiemateriaal. Vooral ben ik oud-raadsleden van Gemeentebelangen en het GPV en het huidige SGP-bestuur dankbaar voor de enorme schat aan informatie die zij mij hebben geleverd. Daarnaast heb ik veel informatie gevonden in de notulen van de vroegere raadsvergaderingen en krantenberichten.

Het was goed om uitvoerige en leerzame gesprekken te voeren met (oud)bestuurders en (oud) raadsleden van AUB, CDA, CHU, D66, EVA, Gemeentebelangen, GPV, RPF, PvdA en VVD. Toch bestaan er nog hiaten. Mocht u daarom nog documenten hebben over een politieke partij of personen bij wie ik nog informatie opvragen, dan hou ik mij aanbevolen.

Noten

- 1 De informatie is overgenomen van ‘De Antirevolutionaire kiesverenigingen ‘Nederland en Oranje I en II’ en de ‘Anti-Revolutionaire Propaganda- en Studieclub ‘Door arbeid kracht’ te Hendrik-Ido-Ambacht, 1913-1973’, B. J. T. van de Worp; Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) Vrije Universiteit Amsterdam. Collectie nummer: 689 November 2012.
- 2 Met grote dank aan het lokale SGP-bestuur, met name voorzitter Leo Molendijk. Het bestuur leverde mij zeer veel waardevolle documentatie.
- 3 De weekbladen De Brug en De Combinatie konden mij uit hun archief geen mogelijke artikelen of advertenties uit het voorjaar van 1970 van deze partij leveren.
- 4 Met grote dank het oud-raadslid aan Ary Cramer van Gemeentebelangen die mij heel veel waardevolle documenten ter beschikking stelde.
- 5 Het lag voor de hand dat ook ir. J. A. Wijn zich aansloot bij Gemeentebelangen. Hij had immers al een grote rol gespeeld in de ‘protestpartijen’ KVP en H. I. Ambacht 2000+. Onderzoek in de ledenlijst van Gemeentebelangen geeft echter aan dat Wijn geen lid was van Gemeentebelangen.
- 6 Ambacht Aktueel was een bijlage van het weekblad de ‘Zwijndrechtse Combinatie’.
- 7 Rotterdams Dagblad 23 augustus 1996.
- 8 Menk verwees met zijn uitspraak naar destijds bekende landelijke politici en ministers als Joop den Uyl (PvdA) en Hans Wiegel (VVD).
- 9 Met grote dank aan de heer Ser van der Ven, die mij waardevolle informatie en documenten leverde. Hij was één van de eerste bestuursleden van de GPV-kiesvereniging.
- 10 Met grote dank aan mevr. A. Verveeldt-Sesselaar, die mij waardevolle informatie en documenten leverde. Ze was één van de leden van de werkgroep uit de CHU, die het CDA tot stand bracht.

Colofon

‘Swindregt were’, een naam die naast ‘Swijndregt were’ al eeuwen geleden gebruikt werd voor de Zwijndrechtse waard, is het blad van het *Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht* en de *Historische Vereniging Zwijndrecht*.

Het periodiek verschijnt twee maal per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden.

Redactie Hendrik-Ido-Ambacht:

Mevr. J. C. van der Straaten-Ooms,
drs. W. Schneider

Redactieadres:

de Heerlijkheid 39, 3344 BP H.I.Ambacht
telefoon: 078-6471932

E-mailadres: joke@vdstraaten.nl,
willemschneider1@gmail.com

Redactie Zwijndrecht:

M. M. de Jongh MA, drs. C. L. van der Leer,
dr. C. R. van den Berg

Redactie-adres:

Saturnusstraat 16, 3331 SM Zwijndrecht,
telefoon: 06-42374749

E-mailadres: SW-redactie@swaen.org

Secretariaat Historisch Genootschap

Hendrik-Ido-Ambacht:

J. van Beek, Weteringsingel 84,
Hendrik-Ido-Ambacht,
telefoon: 078-6814882

Vestigingsadres: ‘Den Brommert’,
Smidshoef 26 - 28, 3342 BD Hendrik-Ido-Ambacht

Vormgeving: H. Reijerse

Druk: Pro Patria Zwijndrecht

De verkoopprijs voor losse nummers: € 3,50

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam geplaatste artikelen.

© Redactie blad en de auteur. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie en auteur. Na toestemming moet de bron vermeld worden.

ISSN: 2215-0439

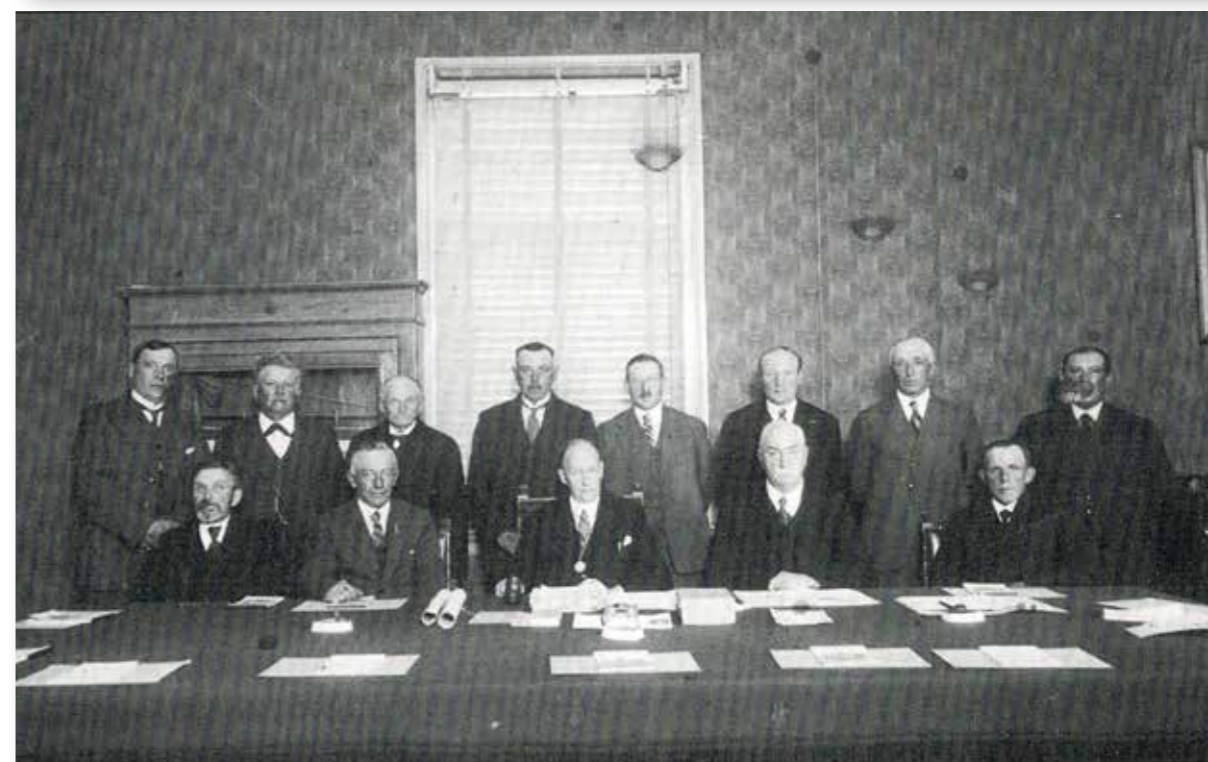
Achteromslag buitenkant:

Boven:

Gemeentehuis aan het Raadhuisplein, geopend in oktober 1951. Collectie Historisch Genootschap.

Onder:

Gemeentehuis aan de Dorpsstraat. Collectie Historisch Genootschap.

Boven: Kinderen spelen op het plein van de Openbare School (circa 1920). Collectie Historisch genootschap.

Onder: De Gemeenteraad in 1930 met afgevaardigden van de SDAP, ARP en de Vrijheidsbond. C. v. d. Berg (onderste rij, meest rechtse persoon), C. J. Van Hofwegen (bovenste rij, vierde van rechts) en A. de Waard (bovenste rij, derde van links) waren de langstzittende wethouders in de periode tussen 1918 en 2018.

Bron: Belijdend besturen, SGP.

Heerd's Ido Ambacht, Gemeentehuis

H: Ido-Ambacht Gemeentehuis